

„Droschak“
ORGANE
de la Fédération
Révél. Américains.

ԴՐՕՇԿԿ

Adresse: _____
REDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
GENEVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂՈՓՈՒԸԿԱՆ ԳԱԶՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

1913—1914

„Բաղկանեան ասրին“ էր, նմանը վարուց չսեանուած մի թուական, որքէն արևելեան խնդրը այնքան զոյ ու յուզումը չէր պատճառել այնքա՛ն արևողոյսին, երբէր— 1453 թուականից ի վեր—Թիւրքեան չէր ապրել այնքան ուժգին սասանումներ, չոր, երիտասարդ պետութիւններ բուռն կատաղութեամբ բեմ նեակեցին, և մի վայրկեան կար, երբ Տիւանդ, զուտանու վիժխարն, այնքան դարձր խնայած ու պահպանած միջպետական անդուլ հակամարտութեան շնորհիւ, թուում էր կործանման անպակասի եզրին, խորտակում էր բաղկանեան զաշնակիցների ջանքանիշ գրոհի սակ:

Այդպէս չնկաւ, սակայն, բախաը միանգամ ևս ժպտաց Մահմէտի, հակամարտութիւնը վերստին ծայր աւելց նրա քրիստոնեայ ոտնոյնների միջև, երկկայ Տպարտ, յաղթական բուլղարը յետ նահանջից ջարդած, ուժասպաս, իսկ նրա օսքերի սակ բիշ առաջ գալարուող սանիքը նորէն գրուեց իր եւրոպական հոգերի մի ժառը, նորէն ամբայաւ իր երկրորդ ժայթքազար—Արքիմուտուպուսու:

Վերջացա՛ւ բազաքական հրաբուխը մարե՛ց, թէ մեզ սակաւին վիճակած է նորանոր ժայթքումներ սեսնել առաջիկայ գարնան... Այ որ կարող է գուշակելը Ամեն ինչ շարունակուած է և ոչինչ չի վերջանում: Յընտու արևունտ հոտանքը զարար շարիտ սունել, մինչև որ ազգերը—բոլորը—չգոհացնեն իրեն յարաբարբը անորժակները, մինչև որ չհաստատի արևելեան շարաբախտ երկրների սակ բաղաշի հաւասարակշիւը: Ե՛րբ կը հաստատուի նա...:

Վացութիւնը մուսլ է, նոյնքան մուսլ, որքան անցեալ ասրին նոյն այս վայրկեանին: Ե՛տ պետութիւնները, որ իրենց հակամարտ խնդրակցութիւններով հրահրում էին արևելեան այդ հսկայ յեղաշրջումը, զալցը աւարի ակնկալութեամբ, սխալ ևս անհզով մրցում են նոյն բաղկանեան և օսմանեան կրկնի մէջ, յղանում են նորանոր երագրներ, ընդլայնում են խնդրանշիւրը իր ուղղեցութեան շրջանը“:

Մի վայրկեան, Կաթողիկոսութեան և հեղինակի անդրիտարների պայքար անընդհատ երկպարական զաշնակցու

թիւնն էր յաղթական բերիչ արձակում... Գերմանիան էր, որ պարտուած էր Վըրլի-Քիլիսէի վիժխարի մարտահրկեան, գերմանական ուղղաբանան էր յետ մղում: Փրանսիականի առջև, Աւստրիան էր, որ խոցուած էր կուսմանովի գաշաեքում, Իտալիան էր, որ յետ էր նահանջում: Իպրտոսի սահմաններից և իգեանն շրբրից: Իրեքպեանեան զաշնակցութիւնը և մասնաւորապէս Բերլինը նուաստանում էր, կանգ առնում իր պատմական Սոսոյ-ի մէջ, իր անդալսին առաջնադարութեան ճանապարհին՝ դէպի Օսմանեան Արևելք: Այդ նպատակով էր արգէն սարքած Պետերսբուրգի դիւանագիտական կորիների մէջ Բալկանեան գիւնակցութիւնը:

Բախտի անընդ շուտ եկան յանկարծ Յաղթող բուլղարը մեկէնմեկ զարթնց իր գէնը ուլով գաշնակցի դէմ, սերբ ու բուլղար իրար յշտանցին, սլավոնականութեան ներդաշնակ ուժը խորտակեց և այժմ արգէն բերջացրը գոռոջ Յևասուն էր, որ բերկրանքով դիտում էր իր օսմանցի հպատակորեալի վերադարձը դէպի Էսիրնէ:

Եւ նորէն ահա բերլինը սեր օսմանեան ճակատագրի ահա նա անուր խորխոս է ձգում Բաթորի մէջ իր ձեռքն է առնում նրա բանալին, զուրս վանելով Կ. Պոլսից բոլոր միւս մրցակիցներին, գուրս մեկնով անգամ Ռուսաստանը, որ պետրոսեան օրերից ի վեր երազել ու հետապնդել է այդ անընդհան Դրբի նւանման և որ նոյն մասհոգութեամբ արգելել էր յաղթական բուլղարին՝ մանից այնտեղ...:

Գերմանիոյ առջև վերստին բաց են թուրքիոյ բոլոր ճամբաները — Կ. Պոլսից մինչև Կիլիկիա և Բաղդադ: Նա բաց է անում հարաւային Անատոլի մէջ մի գործրի բաղադար ևս (Արալիտ) իր գաշնակցի Խալիֆի համար: Եւ այն աստիճան առաջ են անցնում բերլինի յաւակութիւնները, որ անգամ Թիւրքահայաստանը, որ մինչև այժմ համարել է բացառապէս ռուսական ազդեցութեան վայր, ենթարկում է կիսով չափ գերմանական ազդեցութեան, և հայոց ճակատագրը այսօր անօրինում է ռուս-գերման համաձայնութեամբ: Դարձեալ մի անգամ Ռուսաստանը սարկանում է իր ուժեղ գրացու առաջ նա չի կարող իր ձայնը ազդու կերպով հնչեցնել Աստուծոյ մէջ, նա անզօր եղաւ Արքիմուտուպուսի վերադարձնել առ բուլղարներին, նա այսօր էլ

350

203... 274-2000 12000 2013

AUG 2013

անգործ է ընդունել առ Տայիկոսն ու Քորմենի սկզբը-
նական նախագիծը, որ գործել է ոչ միայն շահույ-
նի և մի տեսակ պատույ ու համարի խնդիր Պետեր-
բուրգի կառավարութեան համար:

Կործանում է Քերմանիայի այդ պողպատեայ ձնշման
առկ ոչ միայն ուսական պրեստիժը Կ. Պոլսում ու
մարդը Արևելքում, կործանում է Քրանսիականը և
անգամ անգլիականը, երկու մեծ արևատես պետու-
թիւնները, որ դարերից ի վեր այնքան հմայք ու ազգե-
ցութիւն են ունեցել սուլթանների մայրաղաղաքում,
այսօր մի անհասկանալի մեղրութեամբ *carte blanche*
են տալիս Ալեքէմ II-ի կառավարութեանը ոչ միայն
հայոց հարցում, այլ և ամբողջ Թուրքիոյ բախար տն-
րինելու գործում: Կարծել կուզեն, որ Ռուսաստանը, իրեն
աւելի շահագրգռած պետութիւն, իր վրայ առնէ նա-
խահանութիւնը որոշ հարցերում, զձեռնական ժեստերով
անելու գերմանական սպառնալիքին սպառնալիքով պա-
տասխանելու... Բայց Ռուսաստանն էլ, ներքուստ ան-
գամայնուած, սարսափում է զձեռնական ժեստերի՝
հնարուոր հեռանկարներից և ձիգ է թափում, յաճախ
ծանր զոհողութեան գնով, պահպանել խաղաղութիւնը:

Բերլինը զգում է այդ և միշտ աւելի ու աւելի բարձ-
րացնում է իր ձայնը, չա իր ձեռքն է առել իտախհու-
սական խումաշիներին, սիրել և նրանց սրտին ու
ուղեղին խոստանում է նրանց՝ յաւերժացնել Թուրքիոյ
գոյութիւնն և իտախհասական տիրապետութիւնը ընդ-
դէմ արաբքին ու ներքին թշնամիների, բայց իրօք նա-
խապատրաստում է իր ապագայ յեղիպոսը՝, այժմից
արդեն ցանցապատում է երկիրը իր անուսական ձեռ-
նարկներով, այժմից արդէն իր ձեռքն է առնում ոչ
միայն զորքի կազմակերպութիւնն ու մարզումը, այլ և
նրա գերագոյն հրամանատարութիւնը...

Մեծ, ահաբեկ շափով աճեց վերջին տարւոյ ընթաց-
քում Գերմանիայի հմայքը ոչ միայն Թուրքական արևել-
քում, այլ ամբողջ աշխարհում: Եւ որքան աւելի է նա
գտնում ահեղ ու սպառնական, այնքան աւելի է զարկ
տալիս իր զինուորական ուժերին, իր բանակին: Ռուս-
իստագը, շնայած իր 111 սոցիալ-դեմոկրատներին,
Քեղանգութեամբ ընդ առաջ է գնում կառավարու-
թեան յարանուս պահանջներին... Մեր ժամանակի ամե-
նախորդ երևոյթներից մէկն է Գերմանական պարլա-
մենտի այդ թուլամորթ, կրաւորական համակերպու-
թիւնը, որ անհաշիւ աղէտներ է ծնում համաշխար-
հային բազմաբրթութեան համար: Գրա շնորհիւ է, որ
բխմարեանութիւնը զատնում է միշտ աւելի յաղուգն
ու ամբարտաւան, որ շարունակ աճում է միլիտարիզմը
Փերմանիայում, յարուցանելով նոյն ուղղութեան ու շու-
վնիստական անեղք բոլոր ուրիշ երկրներում: Այսօր
աւելի բան երբեքին, Գերմանիան մի սպառնալիք է
միլիտարիստի խաղաղութեան համար, նա սպառնալիք է

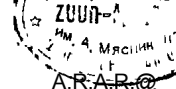
ամենից առաջ իր թող զրացու՝ Քրանսիայի համար:
Այդ է պատճառը որ նախորդ տարւոյ ընթացքում
այնքան վշտայի զոգանելով հնչեց Քրանսիական յայտարարը՝,
«սիւսեց ամբողջ Քրանսիայում բուռն ազդարարիս, ի սես
գերման ազգական պատրաստութիւնների, և պարլա-
մենտը բաւական սուտը մեծասանութեամբ որոշեց
նորն մացնել զինուորական եռասույն ծառարութիւնը,
որ 1905-ից վերանւծ էր երկամեայի»:

Անգուռ, անհնարին ձիգերով զիւանագիտութիւնը
կարողացաւ—շնորհիւ գիւտարարուս սիր Էդուարդ Գրեթի
վարպետութեան—փրկել վերջին 15 ամիսներում եւրո-
պական խաղաղութիւնը, որ երբեմն մագից էր կախած:
Ցարակոյս չէայ, որ բուրք պետութիւնները, անգամ
Գերմանիան ներշնչած են էպպես խաղաղ տրամադրու-
թեամբ, բողբոյն էլ զող է պատճառում խաղայի խոչ
բաղդուձեցրել հեռապատկերը և բողբոյն էլ խոյս են տա-
լիս ընդհարումից, աճեցնելով հանդերձ շարունակարար
իրենց բանակն ու նաւատորմը և սպանելով յաճկատա-
գրական՝ վայրկեանին... Այո, այնուամենայնիւ, հնա-
բաւոր է, որ պատերազմը պայթել որևէ առթիւ. հնա-
բաւոր է, որ հրդեհը, մի անգամ ևս արեարեւելով
Բալկաններում, տարածի ու բուռն ընդարձակ հորի-
զոնները...

Այդ պատահականութիւնը ամեն օր և ամեն վայր-
կեան ներկայ է մրտակից պետութիւնների ազգերի առջև,
քանի որ, սարաբախտարար, դատութիւնը՝ շափազանց
շատ են, գծաութեան ու բաղդուձի սաղմերը՝ անհաշիւ:
Ոչ Լոնդոնի գեապաւնագողովը, ոչ Բուրբոնի խաղաղու-
թեան դաշնաբը, ոչ էլ բուրք մասնակի դաշինքները
բնաւ չլուծեցին արևելեան վիթխարի կնձիրը: Թուր-
քիան, բաշլարեան Ազրեյանուպոլսի իր դիրքին յաշ-
թանկով, յանդերձացած գերմանական ազգութեամբ,
ուղում է շարունակել յաղմուտի ուղին, ձգտում է նորէն
դէպի Մակեդոնիս, ձռնում է սուրը Յունաստանի դէմ:
Բուլգարիան, խոցած, արևնահոս, վրէժը սրտում, պատ-
րաստ է ձեռք մեկնել անգամ իր անհաշտ, գարաւոր
ոտսին, Թուրք կառավարութեան, ընդհանուր ուժերով
սերբին ու յոյնին հարածեելու համար: Սերբիան, Յու-
նաստանը ձուռն են անստոյգ ու անհասկախ վիճակի,
առաջինը դեռ շարունակում է զողով Աստորիայի առաջ
երկրորդը ստիպւած է վերստին լարել իր ուժերը: Եր-
կիր իրելով Թուրքի, բուլգարի հաւանական յարձա-
կութիւններից: Եւ այդպիսով յարասուում է բաղկանան
շփոթը, յարասուում է սպառաքնման աննշք, պահելով
ամբողջ Եւրոպան նոր, ահաւոր բունդների մշանկե-
նական երկիրդի սակ:

**

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԿ ԵՒ ՀԱՅ ԱՍԿԱՅԻՆ ԲԱՆԱԲԱՍՏԱՆԻ
ՆՈՒՅՆՈՒԹՅԱՆ ՕՐԿԱՆԻԶԱՆԻ ՎՃԱՐՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՍԻ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՎՃԱՐՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՍԻ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԿ ԵՒ ՀԱՅ ԱՍԿԱՅԻՆ ԲԱՆԱԲԱՍՏԱՆԻ
ՆՈՒՅՆՈՒԹՅԱՆ ՕՐԿԱՆԻԶԱՆԻ ՎՃԱՐՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՍԻ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՎՃԱՐՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՍԻ

Համապատասխանում վարչիկանի մեծ պահանջին: Հայ բուրժուազիան, ինչպես միշտ, այս անգամ ևս—Տայկա- կան խնդիրը առաջ բերելու և ժողովուրդը փրկելու հա- մար—աչքերը յառեց գեպի ներսպա, գիւտնագիտական գահիճնեցը, միանգամայն արհամարհելով հայաստանցու ամենակենսական, ամենահրատայ պահանջները և ամե- նից առաջ ինքնապաշտպանութեան գերագոյն պահանջը: Միշտ այդպէս. . . Նւազագոյն ճիգի ուղղութեամբ են ընթացել ազգի ճակատագիրը վարելու յաւանդող դա- սակարգերը. . . Նւազագոյն ճիգ և նւազագոյն զոհողու- թիւն. . . Ազգային ժողովը կը ճառէ, երբեմն կը փո- թորիւի, սպանական ժեստեր կանէ կուսակառութեան հասցէին, պարտիբրը պարբերաբար կ'երթայ Գուռը, կուղղէ նրան իր թագրիկները, թարգման կը լինի հայ- կական պարլամենտի բողոքի ու ցաման և անկիւր, յաւիտեանքն կը թաղազէի այդ ողբալի կասակերգու- թիւնը և մեր թուլամտի ամբոխ-հասարակութիւնը երբէք մի վարչիկան չի դաւաստանայ, չի ըմբռնի, որ այդ խորեա ժեստերն ու սպանական գիմունքները չեն կա- ռող յանգիլ դրական արդիւնքի և միայն ծինաղ ու ար- համարհանք Կը շարժեն, եթէ նրանց առկ չկայ իրական, ներագործող ու ժ ը, եթէ հայ ժողովուրդը կը ձեռ- միշտ անցէն ու անպաշտպան պարտաի վիճակում:

Աղքատ և հայ ազգային ճիգը, աղքատ և ողորմելի է հայ բուրժուազիան իր հուաքական անդրուցութեան մէջ: իր զոհողութեան ընդունակութեամբ, իր սիրով ծուալով. . . Որքան գեուծ ու գաճաճ է նա, համեմա- ասծ յոյն բուրժուազիայի հետ, որի վրայ սակայն նա սովոր է բարձրից նայել, մի սեռակ իր համարհոտ ամ- բարաստութեամբ. . . Յիշեցէք թէ ի՞նչ վիճակարի շա- փերով յոյն հարուստները մանուաւոր Գիւսպօրան, յոյն գաղութները, օգնութեան հասան մայր-հայրե- նիքին, որպիսի առատութեամբ նրանք անցեալ տարի զհայրենիքին իրենց զբովը ազգային գործին: Յիշեցէք յոյն հարուստների նիւթական զոհողութիւնները ան- ցեալ մէջ: Յօ՛ւնաստանի ազատագրական շարժման օրե- բուժի. . .

Կասողում էք և ասապողում անօթից ու ցատուցից, երբ հայրենասիրական այդ գեղեցիկ թուխչեքների հան- դեպ մտաբերում էք մեր գծծի ու փորձողի Արպա- գոնների դասակարգը, որ գիւտէ միայն օտար ու մուրալ, գիւտէ միայն գործելու ատան ճանապարհը, գիւտէ փարթի պիտեպիտական ֆէսիշներին, առանց երբէք ձգտելու աւժ ստեղծել կերթի մէջ, զիմարդական փրկարար ուժ. . . Այդ վերջին գաճան պարտականութիւնը ձեռում է դարձեալ հայ մտաբանական կազմակերպութեան շլիքի վրայ, որ իր համեմատ, սահմանափակ միջոցներով ձգտում է գէթ յայտնի չափով ապահովել Հայաստանի ժող- վուրդը միշտ համարաբար բարձրի ու սպանալիքի հան- դեպ: Երեկոյս խուճուկը կարծող մէջ նոր ասպնոց է այդ ստիւնեա հնարաւորութեան. . .

Հ. Յ. Իտնակցութեան վրայ, այ՛, ըստ առաջնոյն ծանրացած է ձեռում այդ ներական պորտականութիւնը՝ հսկել բուն երկրի մէջ ժողովուրդի ապահովութեան վրայ, իր շատ համեմատ ուժով զարկել թշնամի հրոսակների արեւնասունջ անործակները: Այդ ձամբու վրայ՝ մենակ է եղել նա 20 տարուց ի վեր և այսօր էլ ձեռում է մենակ: Այդ չի արգելում, որ դաճը՝ իր պետպետ, խայտարղեա դիւտակցութիւններով՝ դարձեալ շարու- նակ ըննագրած ու բարկոճէ դժբանակցութիւնը՝ և նոյնիսկ մի կարգ հաշտակուտ բախտանդիւրների բերնով դաւաճան՝ հրատարակէ նրան: Հայկական կեանքն յառուկ մի սխուր պարագօքս է սա, բայց գարձեալ դաշնակցականներն են, որ գիտակցելով հանդերձ հա- կառակորդ կուսակցութիւնների չկամութիւնն ու մեղկ կրուտրականութիւնը, ստենելով հանդերձ նրանց յաւի- տեանական, անգարմանելի *unconscience* խուճ, համառա- նորիսը, որ ազգային բաշտակաւ անուրեւնալ բաշտակաւ, իրական պահանջներին հանդէպ պայտարղեա կուսակցութիւնները՝ միևնոյն է՝ ոչ մի դրական աջակցութիւն չպիտի բերեն երկրի մէջ գործող ժող- վրդական ուժերին, այնուամենայնիւ այսօր ևս ամեն տեղ: հայրենիքում և Պոլսում, ներկայտուտում և Ներ- պայում: շարունակում են համբաշխութեան իրենց բա- րոջը, յորձորում ու հրաւիրում են բոլոր դասակարգերն ու կուսակցութիւնները՝ համախմբելու ազգային ընդ- հանուր դասի շուրջը, չ'անարգելու հայկական դասը եւրոպայի առջև՝ սին ու ամուշ պատահաւորներով ու պայտարղեա կարող է լինել աւելի այլանդակ ու ողբերգական մի կայունութիւն. . .

Եւ գեու նախորդ տարին ամենաբերնակներեց մէկն է համարուում: Կրագործեց կարելի է ասել, *maximum*-ը, գերագոյն չափը հայ ազգային համբաշխութեան: Գէթ այսպէս կուշած դիւտակցութեան՝ ձեռնարկների մէջ ազգը համբաշխ էր, շատ շատերը—ու խօսքով միայն: Բուրժուազիան իր անբող յոյճը գրել էր Պոլսոս նու- պարի վրայ և սպասում էր բաղդը անդորրութեան մէջ, առանց իր գրպանը բաց անելու անգամ ամենախաղաղ ձեռնարկների համար: Հազարերորդ անգամ շեշտեց հայ մասնութեան ծանոթ գիրը, —*ուսպով ամեն բը ազգասէր էին*:

Բարեբախտաբար, Պոլսոս նուրբը յայնանց մի խո- շոր ու սողունդուտ գործիչ և մեն-մենակ արեց անկին, քան անբող հայ բուրժուազիան: Յէկ ու կէս տարւան իր անգուղ հայրենասէր գործունէութեամբ, նա գրաւեց մի էջ հայ նորագոյն պատմութեան մէջ: Յեղը և ժա- մանակը չէ ի յայտ բերելու այդ գործունէութեան ման- բամանքը, յիշատակելու այն խոչըրը, որ Նուպար հար- թեց եւրոպական մի բանի գահիճնեցում: իր կարող ու համոզիչ արամբանութեամբ՝ հայկական խոչըր կանո- նաւոր ընթացքը ապահովելու համար: Գեու հետոս եք, անշուշտ, այդ ընթացքը կատարելուպէս ապահովելուց,

գեա չկարողացաւ յօգուս մեզ արածադրել գերմանական զիւսնագրասութիւնը, որ ունի իր որոշ գործելակերպը, բայց այնուամենայնիւ, շուպարի աշխատանքը Բերլինում սպարդիւն չպիտի սնցնի:

Չենք բնաւ յիշատակում նոյն զիւսնագրասական ապարդիք վրայ ԴԻՆԱՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ՝ ձեռքով կատարած նոյնքան յաճառ ու առայժմ աղող փորձերը, որոնցով նա ձգտեց լուսաւորել զիւսնագրասութեան զեկամբարներէ հայկական խնդրի ու պահանջներէ վերաբերմամբ և փորսուել մի շարք ֆլաստակոր նախապաշարութիւն:

Միւր պարտաւստ ենք գոհուանալութեամբ և նոյնիսկ խնդրաւստութեամբ արձանագրել և զրուստել մանուսակ այն գործերն ու ղեկքերը, որոնք հրապարակ են ցալիս մ եր շարքերից գ ու ր ս և զրուս մ են ի սպաս մեր բազմաշարք տողովորդի Այդ կատեգորիային և պատկանում Պողոս Նուպարի անձնաւորութիւնը, որ չենք կարող չ'աղուծել, իբրև մի երևոյթ մեր աղքատիկ իրականութեան մէջ, թէպէտ և տարածութիւնը մեծ է նրա և մեր հայեացքներ միջև: Թո՛ղ լինի մեզ հակառակ, թող պարզեան շիտաօրէն մեր գաղափարները ու աակախիկ ղեմ, փո՛թ չէ: որքան շատ լինին նրանք, այնքան լուս, որովհետև իրօք յուսահատական է ժողովանց սովը, զորհուրեմի է կարող ձեռնհաս գործիչներէ պակասութիւնը մեր հայրենի բուրժուազիայի մէջ: Կակառկորդ մեր քաղաքական ու ընկերային գաղափարներով մեզ միշտ յամենայն ղեկարարի կապէ նրանց Տեա շիտակ, անկէպէ հայրենասիրութիւնը, ազնիւ ու անձնէր աշխատանքը յօրուս հարազատ ժողովորդի բարօրութեան և ընդհանուր գիտակցութիւնը ազգային ասարկան շահերի ու իրաւունքներին:

Չուսանանք և մեր ֆրասիսացի բարեկամներն ու նրանց հիմնած *Pro Armenia*-ի ծառայութիւնները: Չենք շատախաղանքում նման օրգաններէ և առհասարակ շերտապական պրօպագանդիստ քօժերը:—չենք էլ կարող սակայն, ուրանալ նրանց որոշ կարեւորութիւնը, ի նկատման նենաւոր թէկուզ միայն այն հանգամանքը, որ թիւրք կառավարական շրջանները վերին աստիճանի զգայուն ու ուշադիր են ղեկպի այն բոլոր քննադատութիւնները, որ ցալիս են Պարզիցի, գեպի այն բոլոր փաստերն ու մեղակարգութիւնները, որ լոյս են տեսնում ֆրասիսական օրգանի մէջ Հայաստանի կացութեան և օտանեան քաղաքականութեան մասին: Եւս առաւել, այդպիսի օրգանը անհրաժեշտ է այսուհետեւ, բանի որ բուցե շուսով պիտի սկսեն գ ո ր թ ա դ ր Ե Հ հայկական ղեկօրների նախագիծը: Անհրաժեշտ է ամենաարթուն հսկողութիւն երկրի մէջ, ամենախնամառ արձանագրութիւն կատարելիք գեպերի ու ղեկօրների:

Ի՛նչ չտօնով և որքա՛ն ժամանակով կը գործադրեն ղեկօրները, ի՛նչ է սպասում Հայաստանի մէջ սահմանած ազդեցութեան երկու վայրերին, ի՛նչ ծրարքեր-

ներ են որոշում՝ ուսու ու գերման զիւսնագրասները, ի՛նչ կը լինի առաջիկայ գարնանը, ի՛նչ նոր աղէտ կը պայթի Թիւրքիոյ գլխին, — ո՞վ կարող է գուշակել Եւսանց երկար ասնելուս մեր ուղեղները սպարդիւն պրօպագանդով ու ժողգարեութիւններով, կատարելք մեր պարտականութիւնը, ձեռք ամեն վայրկեան գործի հրապարակի վրայ և որ ամենից անհրաժեշտն է՝ սիրտ ու թէ՛ւ սանք երկրի ժողովորդին, ա՛նք նրան միջոց, հնարաւորութիւն ինքրիքը պաշտպանելու և այդպիսով առաջն սունքն այն լքուծի ու յուսահատութեան, որի անխուսափելի Տեաեանքն է կրեանարար, հայրենասպան գաղթը...

ԹԻՒՐԻՍԱՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՎՐԵՏՆԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՄԵՅ

1912-ի աշնան Ռաֆայէլի եղբրական մահան և նրա հեղինակ շալի Եպարտի ու իր ընկերներուն սպանութեան հանդէպ կառավարութեան ցուցուցած շիլ ու երկգիծի ընթացքը զրգեց հայ գիւղացիներուն աւելի յարձակողական ուղղութեան հետապնդել գուսաներու մէջ պատուհաս գարձած աղաներու և պէկերու ղեմ, Կուգէին աղով ցուցնել միասնական կառավարութեան, որ հայերու վերաբերմամբ իր բունած աշտուս քաղաքականութիւնն ու հրատանքը չէի որ գիտել կարող է հանդարտեցնել և գոտապարտել հնապարտութեան, այլ միմիայն անկեղծ սահմանադրական ընթացքը:

Ահա այդ ղեկքերը առանձին-առանձին, իրենց մանրամասներով:

Կարկառի Բերկրի գիւղի բնակչութեան մեծագոյն մասը հայ է, սակայն հոն կը բնակին նաև քանի մը տառնեակ քերդեր, որոնց մէջ իր շարագործութեամբ յայտնի Ա ր ս ու ք ա ն Սրգէն սահմանագրութեանն առաջ պատուել էր կարկառ շրջող խմբերու ձեռքով իր իսկ ասն մէջ սպանելով Ասոր երկու որդիներ, Կասրմ և Քեամիլ, որոցցոյն իրենց հօր վրէժը լուծել սահմանագրութեան վերջը երբ յեղափոխական խմբերու սարսափը անհետացած համարեցին: Նրանք սկսան հետապնդել Կանապարհօրդ գիւղացիները, զանոնք կորտաւերու և սպանելու: 1912-ի գարնան յարողեցան, վերջապէս, սպանել իրենց գիւղացի աւս Քովոսարը: Ասկէ զատ, երբ որ բազմութիւն խորաբնդցիներ Հալի Կաղուսի սպանութեան առթիւ բանարկեցան՝ երկու կորտաւերները զիւղեր թափառելով, յարողեցան սուս վիսներու վոհմակ մը կազմակերպել, որով պատճառ եղան վերջին ծածր փճիւններուն:

Եւսանց անիրեններուն հանդէպ չկարողանալով համար-

րել, գաւառի երկամասորներն երկու ուսուցիչներ Մկրտիչ և Արշակ, որ ցորեկով կը յարձակին յիշեալ երկու շարագործներու վրայ և սպանելով լեռ կը բարձրանան և իշխօքս գիւղ գանուղ ոտականախուժքը, որը թէև յօսիկ էր զեզբին վայրին, սակայն սարափեն հազիւ քանի մը բայլ հետագնեղով ետ կը գառնայ:

* * *

Ինչպէս խորոցի աշխրեթններն Մրտաի որդի Փաթանուն շարագործ բազմաթիւ ունիւնք գործած է Կարճկանի Ուրանց գիւղին մէջ, միայն այդ գիւղի ծերունի Յեր Սարգսի ընտանիքէն Յ Վարդ խոջողած և անոր Յ ասրեկան որդին մարթելով դիպել գեղը նետած էր, Այս առթիւ Գաթո թեպէս և բանտարկած էր, բայց սոսմանագրութեան հռչակումին վրայ բազաբական յանցաործներու շարքին մէջ ազատած էր և անսովորաբար կ'երթեկեկէր Ուրանց գիւղ:

Յիշեալ Յեր Սարգսի ընտանիքին պատկանող Մուրառանուն երկամասորքը, որոշում է վրեժխնդիր լինել՝ Ներկայ ասրայ յունիս ամսու 13-ին, գիւղին մօտիկ յարձակելով Փաթոյի վրայ, կը սպաննէ ու ինքը փախուստական կը գառնայ:

Խորոցի աշխրեթը անմիջապէս նոյն երեկոյան կը յարձակէր Ուրանց գիւղի վրայ կոտորածի սպանախիջքով... Պը կարծէր, թէ պիտի հանդիպէ 1896-ի սարուկներուն. սակայն խրոստ ընդդիմութեան մը զարնելով՝ յետ կը նահանջի: Յաջորդ օր ցորեկ գարձեալ յարձակում, աւելի մեծ ուժով և գարձեալ ընդդիմութիւն մինչև կեսօր. այդ առնէ գաւառ գանուղ զօրքը, թուով 100, հոն կը հասնի: Քիւրդերը աւելի բաշխուբաւծ, յարձակումն մէջ աւելի յանդուրէք կը լինին, վտանգ՝ որ զօրքը իրենց պիտի խնայէ: Պախը կը տևէ երկու օր. կը սպաննին հռչակաւոր ծերունի աւազակ Մահմէդ ու իր որդին Խարահիմ, որ եկած էին կուրը զեկաժարելու՝

Այս պարագային ուրանցիք վհատելով զօրքերու թող ընդդիմութենէ՝ գառնի գիւղացիներէն օգնութիւն կը խնդրեն: Գիւղացիք անմիջապէս խուժք մը գննելով, օր ցորեկով օգնութեան կը փութան, յայտնելով այդ բանը նաև Ուրանց գանուղ Տարխարապետին: Խուժքը Զանապարհին կը հանդիպի բրդերու կողմէն կազմակերպւած նոր յարձակման մը Պուժ գիւղին վրայ: Եւ անմիջապէս փուլը մտնելով, կը ստաննէ, որ յարձակում գործողներն երկու խորոցի բիւրդեր կ'ապաստանին հոն գանուղ քիւրդի մը առնել: Պրակ կուսան այդ ապաստանը. սակայն գիւղը շուտ վրայ հասնելով բիւրդերն կարուպցան մթնութենէն օգուախ և ու գառնի պատը Եակելով դուրս փախելի: Սարափաճար բիւրդերը նոյն գիւղեր Ուրանց պաշարող իրենց ցեղակիցներուն կը պատմեն Փեգայի խմբի արշաւը Ուրանցի վրայ և բիւրդերի փա-

խուստը: Պաշարողները կը թողնեն իսկոյն և կը հետանան: Այս բարդ խնդիրներու մէջ կառավարութիւնը ոչ մի բիւրդ պատասխանատուութեան չի կանչեր, ընտանք որ Փաթոյի սպանման առթիւ բրդեր յարձակելով խուժք գիւղացի Գրիգորի վրայ զայն շարաշար կը սպաննեն: Նոյնիսկ ասոր սպանողները ազատ կը թողու հետապնդումէ, ընդհակառակը կը ձերբակալէ 4 խեղճ կուժեցի հայեր իբրև տուն հրգեհոյները, կը հետապնդէ Կարճկանի մէջ առևտրական գործերով զբաղող Յովսէփ Կալչակեան, իբրև գործին կազմակերպիչը:

—

Յուլիսի սկիզբներին, շայոց-Չորի պլծենց գիւղացի Յ Գրառն Զանապարհի վրայ յարձակելով 1896-ին իր բահմայ հօր սպանել և ազգէ զատ բազմաթիւ հայեր խոջողող Միւլք գիւղացի 4 սէն ին վրայ կը սպաննէ զայն ու վրայէն վերցնելով տաս կրակնոցն ու կառավարութեան առած մարտին հրացանը, լեռ կը բարձրանայ՝ բազմաթիւ հայերու և բիւրդերու ներկայութեան...

* * *

Կարճկանցի Մուսա պեկի շարագործութիւններին մասին շատ անգամ գրած լինելով թերթերու մէջ աւելորդ կը համարիմ ընդարձակօրէն խօսել անոր պարբերական ունիւնքուն վրայ: Միայն կարևոր կը սեպեմ գլխաւոր բանի մը տեղեկութիւններով ծանօթացնել ընթերցողին այդ համբաւաւոր ոճրագործին հետ, որը միևնոյն ժամանակ կառավարութեան ուղքին տյան էր, իբրև ինքնիշխանական շէժ մը:

1896-ին իր հայտանքս վահմակին ընկերացած է մարդու արին խմելու վաթ շունները, որոնցով իր գազանային Եարաւը յազցնելու համար շատ սեղ հայեր այդ շուներով խնդրել կուտար:

1908-ին, երբ կառավարութիւնը Կարճկանի մէջ ձեռնարկեց զենքեր հաւաքելու, սա գործին զուգն անցնելով՝ նախ սպանալիքի տակ հաւաքեց յանցաւոր Զանցուղ և աչքի կարնուղ հայերին մասաւորապէս 500 լիրա, ապա նոյն այդ մարդկաց անտառին շարաշարներու ենթակից տալով ձեռք բերեց գաւառ գանուած բոլոր զենքերը:

Սոսմանագրութեան հռչակումէն զկնի, հայերը դարձեալ բրդական սարափի և պէկանայ ազգեցութեան տակ պահելու համար՝ կազմակերպեց Մահմէդ աւազակի խուժքը, ներքնապէս օժանդակեց և ուժեղացուց ու սխառ մասնակի սպանութիւններ գործել տար: Այնպէս որ ասոր թելագործութեամբ թալաններն և մանր գէպքերէն զատ՝ միայն Կարճկանի ու Կարկառի մէջ 4 սոսմանագրական ասորիներուն սպաննեցան 25 հայեր: Ասով մէկտեղ նա կ'երևնար կառավարութեան աչքին

որպէս պիտանի ու կարևոր անձնաւորութիւն մը, որու խորհուրդներուն յաճախ կը դիմէին հուսակալներն ու գալմագաճները: Եւ նա իր ճարպիկ ու դաւազրական բնաւորութեամբ բոլոր պաշտօնականներուն կարող էր բաշել իր ետեւէն ու բմահասօրէն գործի գնել զանոնք, իր ծրագիրները իրականացնելու համար:

Վերջէս Վանի հուսակալ Փաստիմ պէկ այնքան ազարեղ աւաւ այս խորամանկին, որ այ անխայ գարձաւ իր կեղեքումներու մէջ Գիւղերու 1000 յոյճ գաւիւն 1000 բը վաճառելու պաշտօն իրեն յանձնուած լինելով, 15 օրան մէջ յաղողեաց կորզել հայ և քերդ գիւղացիներէ աւելի քան 500 լիտր: Աշխատասր քերդ և հայ հասարակութիւնը նկատելով, որ այս շահատուութեան աղբիւրն ու պաշտպանը ինքը կառավարութիւնն է, հարկադրուած գլուխ կը ծուր անոր աննախարհութեան առաջ, ամեն օր կերթար համարելու պէկին քաւոցը միշտ իւղորեցով անոր պատասաը:

Աւաւաւարի գեղեցիկ օր մը, օգոստոս 13-ին, կարճկանի կառավարական կեդրոնէն 1 ժամ հետո, ճանապարհին վրայ 4 անձնութեան կողմէ յարձակում կրելով, ձիւն գետին կը սապալի ու զլիւն երկու հարած ընդունելով կըսպաննի: Իսկ իրեն ընկերացող 12 խուլմները խոյս կուտան: Հրացանը ձեռքէն առնելով լեւ կը բարձրանան, անմիջապէս կը պաշարին հոն պատրաստ, կառավարութեան կեդրոն գտնուող ջորքերու կողմէն: Կրակի սողայի կրիւ մը, գամը Եւն մինչև 12-ը: Կուր ընթացքին կըսպաննի 1 ժամագրմ և ծանրագետ կը վիրաւորի ուրիշ մը. իսկ հայերէն ոչ մէկը կը ջնաստի:

Նոյն կուռղ խուլմը կասկածելով, որ հետեւեալ օր քրդական խուժան պիտի կազմուի և պիտի յարձակուներ լինին հայ գիւղերու վրայ, Գոսմայ լեւ կը պահուարին ձեւակեալ օր, Գաւաշէն հասնող նոր բանակ մը Գաւա կը հասնի և միանալով հոն գտնուող ջորքերուն, առաջին առթիւ կը պաշարեն այդ լեւը: Անմիջապէս կը պայթի ուժեղ կուր մը, որ կը տէ 5 ժամ: Մինչ այդ՝ կուռղ խմբակի փամփուշտները կը վերջանան, ուստի կը պատրաստուին փախչել: Կիջնալ լեւան սարսաղ զուլանած Գոսմ գիւղը, երբ բնակչութիւնը սարսափահար կը փախչի գետի գիւղի շրջանէ, հայ շայարքան գիւղը, սեղւոյն դիրքը կուր բոլորովին անպասա լինելով խմբակն էլ կանցնի Եղեգիս և անկէ ալ Օջղեց գիւղի լեւը՝ նոր կառավարները ձեռք բերելով կառավարութեան զինուորական բանակը մինչ այդ Բիթլիսէն հասած ջորքերով աւելի սաւարացած կը հասնի այդ լեւը ժամը 7-ին և կըսկէ զարձեալ կուրը: Չօրքերու սեղազուցած գնդակներու սարսափին սակ խմբակը արիարար գիւղագրէց մինչև 11¹/₂-ը, երբ վերստին փամփուշտներ սպառելով, գիրքեր թողնելով, կիթան Օջղեց գիւղը: Չօրքը կը խուժէ գիւղին վրայ և կը պատրաստի սուր:

Նահար անել խմբակը, բայց վերջին սասահարած սարսափներով յետ կը մղէ ջորքը և մթութենէն օգուելով կանցնի զարձեալ Եղեգիս գիւղ ու անկէ ալ առանց ընկնի մը վտանգելու գիւղերուն մէջ կը հետանայ Գաւաշէն ու կանհետանայ...

Կառավարութիւնը, սարսափահար այս երկու օրան զիմարութենէն, կը կարծէ, որ հայկական ապստամբութիւն է սկսել. անմիջապէս արտոյլ Վանի, Բիթլիսի և Սղեքի բանակները շարժման մէջ կը դնէ, երրորդ օր արդէն կարճկան կը լեցուի անհամար հետեւակ և ձիաւոր ջորքերով և գնդացիներով, որոնք սակախ ոչ մի կուռղի չհամոզելով, քանի մը օր խեղճ գիւղացիութեան վրայ բռն լինելէ յետոյ, կը հետանան:

Այս առթիւ կառավարութիւնը իր աւանգական սովորութեան համաձայն, պայրովի բաժակը կը պարպէ անմեղ գիւղացիութեան վրայ: Անխուրեք ծնծ, հայահար, ձեռքարակութիւն: Մինչև այժմ դեռ ձեռք չէ քաշած այս ուղղութենէն: Բանասարկած են 80 անմեղ գիւղացիներ և սակախն կը հետապնդուին սասանակներ ևս:

* *

Այս սարսափ հարկու այս վրէժիկներով կարծուներութեան մէջ Շաւախն էլ անցաւ իր բաժինը: Լւած կը թերևս Մոլլա Իսիպ անուն քերդը, որ վերջին սպաննեց սասակների Մերսէ անուն հայը և որ անդի կառավարական կեանքի մէջ որոշ գեր կը խաղար: Այս շարագործը գիշերով իր անկողնոյ մէջ բռնեցող քանի մը անձնութեան կողմէ, իր կնոջ գրկին մէջ գնդակահար եղաւ: Նոյն վիճակին արժանացաւ նաև քերդ Սելիմ, որ 1908-ին Ղարսի գիւղի եօթ հայեր սպանող աւազակներու պարագլուխներէն էր:

Այս սարսի կառավարութիւն սեանելով այս նոր ծայր սուղ զարծուներութիւնը, սախակած է սակախն կուլ առը բաւականանալով միմիայն անմեղ հայեր ձեռքարակելով. իսկ խտուրթիներու մէջ ծայրայեղութիւններու սակախն չէ գիտած, կասկածելով որ ազգ գործը աւելի լայն ծաւալ կըստանայ, ինչ թերևս աննպաստ է իր ներկայ քաղաքականութեան: Իսկ բիրդ աւազակ սարքը սարսափի սակ սքած կը ձայ:

ԳՆԱՂՈՒԿ

ՍՍՐՐԻԿՆԵՐ ԵՐԿՐԵՆ

Կարին, 10 յուլուարի

Մինչ մեկ կողմ յաւազ կը սարսի հայկական գաւառներու բարեկարգման խնդիրը, միւս կողմէ՝ սարսիքի նակ ժայնութեամբ մը, թիւրք կառավարութիւնը իր

պաշտօնէութեամբ կը շարունակէ հաւածանքները հաս-
յերու հանգչելու

Վերջին ամիսներու մէջ գեպքերը կ'ընթանան այն-
պիսի գահաձգիտոյ արագութեամբ, որ գծարէ և զանազ
գասաւորել մտքամտնօրէն եթէ համառօտ, սեղմ կեր-
պով պատկերացնենք զանոնք, կրտսանաք հետեւեալ
տարեալը:

1. Խաղաղութիւններ, ձերբակալութիւններ, ծծն:

2. Կրթընտութեան վերահաստատման նշաններ:

3. Զինուորագրութեան օրէք, պարլամենտի ընտրու-
թիւններու շուրջ վեճ ու աղմուկ:

4. Սարսափի և ջարդի յարժեպան մշտնաւնդ:

Սկսեմք կարգով:

Մարգո կողմի ուղղակի տեսնելով այն խելացնոր
վազքը, որով կառավարութիւն, մտացած իր կրիտիկ վի-
ճակը կը ձգտի խեղդել, արգիլել այն ամենը, որ կը
բղիթ հայութեան և կամ կը ծառայէ անոր շահերուն:

Սկի երկու ամիս առաջ, Պուլսնքոյի մէջ բռնուեցան
քանի մը զենքեր, մասնութեան մը հետեւեալով, որու
հեղինակները արգէն իսկ ծանօթ են:

Այդ մասնութիւնն ու անոր յաջորդող ձերբակալու-
թիւնը եկան ամբողջպէս պարզելու այն հիւսնգոտ
արամազարութիւնը, որ կառավարութիւնը կը սնուցանէր
Դաշնակցութեան հանգչելու Ամեն ճիշդ թափուեցաւ ըսել
տալու, որ զենքերը կը պատկանին Դաշնակցութեան:

Մասնութիւնը թէև կատարած էր ձարպիկ ձևով
մը, բայց կառավարութեան բռնած զիրքը եկաւ ցոյց
տալու, որ մասնիչներէն մեկը եղած է եռմալուցի Դա-
տեան հրթրով:—որ յայտնի է նաև «Իճն» անունով
Այս մասին մեր կասկածը զարացաւ այն ժամանակ, երբ
տեսանք, որ այդ խնդրի առթիւ «Իճն» ալ կանչուր է
վկայութեան... Բացի այդ, միևնոյն անձնագրութիւնը
ստորագրած էր նաև այն հետագիրը, որ ուղղւած էր
կառակալութեան և որու մէջ ամբողջ յանցանք կը
ծանրացուր զր ու էն և կ'ոչ հայերու վրայ... Ինքնին
հասկանալի է թէ, զորսէն եկող հայ՝ ըսելով ինչ ըսել
կուզի: Այս մասնութեան հետեւեալով բանաստեղծեցան
քանի մը անմեղներ ալ—օրինակ. Սահակ վարապետը
և մէկ երկու երիտասարդներ, որոնցմէ մեկը մեռաւ
բանի կապաքներու ստի, թողողով այրի մը և բանի
մը անոր օրեր:

Չերէքս Նարմանի մէջ բանաստեղծեցաւ նաև անգլոյն
հայերէն մին, որ իբր գասարանի անկաշառ և արգա-
րառէք անգամ սիրւած էր նոյնիսկ իւլաճիերէն:

Ունչի մէջ (Կարին), գողութեան մը առթիւ, հա-
րիւրպէս Նիւարէթ պէ 40 փայտի հարածներով
գանակեցի աւու հայ մը, հակառակ այն որոշ փաստին,
որ գողութիւնը ձեացաւ էր անյայտ: Եւ այս բարբառոտ
օրէքը՝ ամեն անգ:

Օրէքով արգելած է զենք կրելը: Ըս'աւ բարբի Բայջ

այդ օրէքը կը գործադրուի միմիայն հայերու համար.
Թիւրքերը փ.աշարակալ զինւած՝ կը պատին ամեն անգ.
ոչ մի դիտարկութիւն, բայց հայերու «յարաճեիկ» ստոր-
ձանսկները կը դրուուին:

Կառավարութիւնը 4 աշքով կը հետեւի հայերու ամեն
մի քայլափոխին, բայց աչք կը գոցէ բրգերու զինման:
Անցեալ օր Չիֆթլիկի մէջ (Կարին) թիւրքերու կողմէն
սահակ մը լեցան զենք կը տարուի օրը ճերմկով: Էս-
յերը առաջնորդարանի միջոցով կը յաղողին բռնել առ
այդ զենքերը, որոնք ապահովարար պիտի գտնուային
իրենց գէտ. Սակայն սարսափն ու շարքը միշտ կան ու կան:

Յամառ զընցներ սկսեալ են պատիւ թէ յիթիւրքերը
ցոյցեր պիտի կազմակերպեն յընթարդի՝ գէտ Անցեալ
օր բազմաթիւ հայեր գոցեցին խնուկները, որովհետև
պարզ թիւրքացութիւն մը կոր մէջուց — թիւրքերը
պիտի հաւաքուին փաշին Բեռլին ըսած տեղը և պիտի
յարձակեն հայերու վրայ, բարբառախարար լուրը
հիշողովն օրաւ էր և հիմաւս «ստեղծեցին» վրայ:

Իսկապի սարսիմակ մէկ հեղուկութեամբ, ներկայ բա-
րենորդուեցին օրերուն, վրայ կը հասնի այն լուրը,
թէ Աւետիք Ահարոնեանի յԱզատութեան ձանապար-
հին՝ անուն զիրքը արգելւած է, թէ արգելւած են
նաև բազմաթիւ հայերնասիրական գրածքներ:—Եթէ
խզպակտ որդեգրուին այս մէջուց նեւաւստ արգելքները,
այն ժամանակ մեզ համար պարզ կը լինի, որ Տին վար-
չութիւնը կը վերահաստատուի և ց էն ոչ օրը կ'ըստի
էր և ան գ ար:

Կառավարութիւնը իր նոր հրատարակած զինուորական
օրէքով — որով քրիստոնեաները կը մնան ազատ կամ
զինուոր երթալու և կամ սուրբ վճարելու, կը խախտէ
հասարակութեան սկզբունքը: Մէկ կողմէն կը ընդ
ամենակախը, միւս կողմէն կը խոստանայ բարենորո-
գուեցնել մտքն լոկ հասողով... Առ այս բոլորը այն ժա-
մանակ կ'ըսենք, երբ թիւրք կառավարութիւնը անսովոր
տարբերով մը, իր կաշիէն զուրս կ'իջնէ հասարակելու
համար թէ, դատանց Եւրոպայի միջամտութեան ալ
ինքը կրնոր երկիրը բարեկարգել:

Կան այնպիսի պարագաներ, որոնց մասին ինչքան ալ
ուզենք օտոնաբար լինել, անկարող ենք...

Մեզ համար շատ պարզ է ան, թէ կառավարու-
թիւնը կը խաբէ, թէ նոյնիսկ խոստանած ժամանակ ար-
գէն կը գրծէ իր խոստումը: Պարզ է, այո՛ և սակայն
կառավարութիւնը կուզէ իր անխելք խելքով խաբել
և յի վերայ՝ այս ամենայն՝ կը պահանջի, որ հայ
ժողովուրդը զինաթափ լինի Զինաթափ... ոչ, այս ան-
գամ ոչ ամեն բան՝ բայց ոչ զինաթափութիւն... Կենք
այլ ևս յոչեւարի հօս՝ չենք:

Թողողութեամբ, որ անած է ամառներն ու ջարդի
օրեր, Թողողութեամբ մը, որ կը տեսնէ տարաւսն օպանու-
թիւն, թալած, որ իր սեփական կաշիի վրայ կը զգայ

կառավարական ճնշումն ու անորոշոր վերաբերմունքը,— այդ ժողովուրդը չի կարող և պէտք չէ, որ անասարքեր մնայ, քա պետք է գիտէ իր ինքնապաշտպանութեան, որ վեր է ամեն սքրտութենէ...

Ա. ՋՆԻՆ

Ջ Ա Ս Ի Ա Ր Ե Ա Ն

ՔՐԻՍՏՈՍՈՒՄԻՆ ՆՁԵՆՔԻՆ « ՈՒ ՍԻՄԵՒՈՒ « ԱՊՈՍՏՐԸ »

(ԴԱՐԱՆՈՒՄ ԵՎ ԵՎԻՏԻՆՈՒՄ)

Խանութորի արշաւներէն անմիջապէս յետոյ էր, խոյ, Սալմաստ աստիկ հալածանք սկսեց պարսիկ կառավարութիւնը հոյ յեղափոխականների դէմ. ընկերներէն 20 հոգի ձերբակալեց, միւսները, բոլորը ծնկի, հեռացել էին. մնացել էինք որոշ նպատակով ես և բժՔր—փորը:

Հետապնդումի կէիկը մեզ էլ հասաւ, մենք էլ ստիպւած՝ անհետ ացանք: Իմ գրտութիւնը ողբալի էր. հիւանդ բորբոքովս ուժապաստ...

Անցանք Ղարադաղով, Ղարաբաղով, ընկերս—բժիշկը մնաց իր հարսներում, ես եկայ Արևելեան Բիւրօին ներկայացայ՝ թէ Սալմաստի ապագայ գործունէութեան մասին հրահանգ ստանալու և թէ իմ բարբառած Ֆիզիկականը կազդուրելու:

Թիֆլիսի Պուկիտա՝ Թաղի աներէն մեկուսի Բիւրօի ժողովէն և Ներկայ եմ՝ մեր երկու սիրեցեալ ուսուցիչ Գիճնիսը՝ Բրիտափոր և Սիմեոն և մի ուսուցիչ (Ն. Ա.) Գեորգեան շեմարանի Ըստ երևոյթիս արշաւանքը լաւ էր ազդեբը, ոն էլ ժպտերես էին, նամանակնդ Բրիտափորը իր գոհարանական յօգս, զս սօհս ապւած յօգուանից յետոյ (տեղական ուսուցիչ Երզնէի)՝ թերթի մէջ):

Արշաւանքի մասին Տաքը ու փորձ էլեգալ, երեկի ինննից առաջ մանրամասնօրէն տեղեկացած էին: Սիմեոնը միայն իրար ետեկից ինձ մի քանի Տարբեր տեց. Պարշաւանքից բերած ուսարի ձիերը ի՞նչ տրիք, գու ինչո՞ւ եկար, չէ՞ որ Գեորգեանը վանից զենք և ուզում, ո՞վ պիտի զենք բաց թողնի՞, Մի բիշ սրանեղած պատասխանեցի որ ուսարի ձիերը բերողներն էլ հեծան գնացին, իսկ ես նախ որ անկարող էի մալ, երբորդ, կարևոր էր գիտնալ Բիւրօի հրահանգները: Առողջութեանս մասին այլ ես ոչ մի խօսք. զգացի, որ յբարը ինձ նեանեց՝... (Իրեկ մասնագետ՝ ես պարտաւոր էի մալու), իսկոյն աւելցրի, որ վաղ և եթ մեկնելու եմ՝ Սալմաստ: Իմ խնդիրը գոցեց. հերթական Տաքըն էր՝ մի բանի նախատակ ու վտանգւած ընկերների ծնողները դրամական

նպաստ էին խնդրում կազմակերպութիւնից, Կար նաև Բանկ-Օտտոմանի ընկերներից մեկին օգնելու խնդրելը: Նրան մի օր առաջ տեսել էի եկել էր Եղիպատոսից Օրգեստ, Օրգեստայից ձածքը էին Գանձակ հանգուցեալ Բագարաս վ. Թաւաթեալեանի հասցեով, իսկ վերջինս էլ ուզեց էր Բիւրօին: Կարծես սակաւին աչքիս առջև կանգնած լինի նա՝ Թուխ դէնով, Գաղաս գլխով, բարձրահասակ, սարկը մօտ 28-30, Բանկի ուսուցիչի կերպը վրան: Այլ թեւը չէր աշխատում, Թանուկ էր ուսուցից: Կուսակցութեան սնդուկի վիճակին էլ տեղեկ էի, եղած չեղածը Եստեսել էր Արշաւանքի վրայ ու գեռ մի բանի հազար ուսուցիչ էլ պարագ էր թողել:

Օգնութեան նպատի խնդրը դրած էր. վիճարանութիւնը գնալով ընկերների մէջ սացաքաւ: Սիմեոնը կարուկ մերժեց, գրեթէ բղաւնելով, որ, չպէտք է ամեն, չպէտք է վարժեցներ, նրանք իրենց պարտքն են կատարելու, յեղափոխութիւնը դրամով չէ՛ ևայլն: Ընկերները նոյնպէս կողմնակից էին: Լուս էր Բրիտափորը, տեսնում էի՝ սխուս է այլապէս, տեղից վեր թու գունատւած, շրթունքները կրծոտելով:

Պա՛ւ, Սիմեոն, միւսներին չէր առիտ, իսկ սրան ի՛նչ կատէր, ցոյց առաջ իր աչքի վրա (պնխարից հասկացան, որ Բանկի հերոսի մասին է):

Սիմեոնը նորից—այո՛ր, և նրան էլ չենք տալ...

Բրիտափորը, վերաւոր առիւծի կառուցութեամբ, կարճ ութի պիպիլի վրայ կանգնած, կտու ձեռքով աջ թեւը բռնած ու սնդադար Թափահարելով գոռում էր. որ, նշպէս կը մերժէր. իր ձեռքն է բերել, իր ձեռքը... Աւ այլ ես չկարողանալով իրեն զսպել, թողեց ժողովը ու բովի սենեակը հեռացաւ Գալաթիոյ յուզման մէջ:

Ժողովը, ի՛նչ խօսք, փախած էր. բոլորս կարծես կիսախոռով ցրեցիցը: Հետեւեալ օրը Բրիտափորը աւել ինձ 50 բուրջի ու մի տարբ, շատ տարբ համբուր ու յանկիլ, — աւելի գրած չունինք, գնա՛, գործդ ան, նորից կը հասցնենք՝:

Բանկ-Օտտոմանից ղեկը բերող՝ հերոսին շիտացայ բան աւել թէ ոչ: ես մեկնեցի անմիջապէս, մոռանալով թէ Կարուսութիւնս և թէ աքաղղ էութիւնս:

Բրիտափորին այլ ես չտեսայ

Իսկ Սիմեոնը, պարտքի մարդը, գրանից յետոյ աստեղծեկ առբի, մինչև 1908-ի աշունքը, կանգնած էր մեր գլխին, պահապան հրեշտակի պես:

Հիւսիսի հողերը մեզ շատերիս հեռացրին հայրենիքից և սար ու ձոր նետեցին: Մակայն մեր պաշտած, մեր երազած ներկանւած վարքի մեջ էինք:

Այդ գրածն իրականութեան մէջ սարում էինք գալոց ազատութեան յոյսեբով և միկիմարում ու քաշակեալում էինք մեր մեծ ընկերների կեանքով ու գործերով:

Ահա նրանցից մէկն էլ ընկաւ—մէկը ամենամեծերից ամենամաքելիներէց:

Ահ, ես կարօտ ձեռքի նրա սաք համարներին, այս-տեղ, հետևաւ, սեգ Սիրիանի ստորաւերուս:

ԳՄՐՊՇԸ

ԳՐԻԱԳՆԵՐ ԶԱԽԱՐԵԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

Քաղցր ու միանգամայն առուպալից յուշեր կը կու-պեն զիջը երկրին: Սասունն՝ իր կարօտը, Մուշ՝ իր պայքարը սեաս ե:

Ամեն ժայռէ քար մը, ամեն գերեզմանէ կտոր մը առան կր:

Քարեր՝ վկայ հայ գիրացանամարտին ու բեկորներ— յիշատակները մեր թանկագին մեռելներու:

Հայրն ու զա՛հան, Զափուշն ու Սերբը կ'ապրին անոր հետ այդ նշխարներով, ու լուս, միացող կրակ մը, գաղանի ու զերմին արցունք մը՝ գիշերային հեծկատացող պահերուն, Քիմօնի ընկերներն էին ու զանոնք սեղմած իր կերքին, ներթափան աւանդի մը պէս, որ վեր է ամեն սրբութենէ, միշտ կը թափառէր նա լեռնէ լեռ, դարե գարս քանի՜ անգամ Գերվիշը անցած էր այնտեղերէն կարօտի քաղցը սրտին, ու քանի՜ անգամ մանկիկի մը պէս լացած:

* *

— Նեղասր, տարօրինակ մարդիկ են ասանք, կ'ըսէր մեր պոյսեցի ընկերներէն մէկը, ո՛չ կուտան, ո՛չ կը հագուին. մինչև որ մէկին կամ միւսին օձիք մը զնել կուտանք, հագնինս գուրս կուգայ»:

Խեղճ պոյսեցիներ, զիրիւն՝ եր երևակայել մեծ մարդ՝ առանց շ ի ք գգեսաներու...

— ՆՍիմօնը, կ'ըսէր Փաստաձ, շատ կը սիրէր կիտրոն, բայց նա մեկ կիտրոնը կը գործածէր մէկ ամիս. խնայուած գրամը նա կուտար ամենքին—ով չուներ: Իր ուսանողութեան ամբողջ շրջանին, ստացած ամսականներու 1/3-ը միայն կը գործածէր: Խնայած գրամը կուտար աղքատ ուսանողներուն: Յաճախ է պատահեր որ նա պարտքով գրամ է վերցուցէր, ուրիշին օգնելու համար:

ՆՍիմօնի հանգստութեան մասին միշտ այլ խօսուած է, բայց միշտ այլ մերժուած է իր կողմէն»:

Ուրիշ ժողովուրդներէն էր այս գերազանց, այս անհասարակ առաքինութիւնները:

Խեղճ հայութիւն... Դարեր շարունակ կը քգնին, գարեր երկուսիք ջուր կը բաշեն Սիմօններ տալու համար մեզ—ազգութիւններուն յիշեցնելու բու ստիպել, անվհատ գոյութիւնը—ու հազիւ կարճաակ կեանք մը կը նորհես անանց:

* *

1911-ի օգոստոս ամսուն:

Վովհատահայ մուսուրախանութեան սկանաւոր շնորհայտութիւնները մեզ հիւր էին եկեր: Վարչոյ եւ Սիւթիւնը ի պատիւ իր թանկագին հիւրերուն, սեղան մը սարքին Վարմիր վանքի մէջ: Այն, ինչպիսի երազներ էինք հիւսել անոնց համար: Մենք սրատարով կը պատ-սեխնք կառքերուն: Յանկարծ սեղի ունեցաւ մի խելա-ցնոր վաղք Ամենքը փութացին զեպի եկտրները— Ահարոնեան, Խաժակ, Խահակեան: Այն ժամանակ, ոչ այ առիթ գտայ յառաջ անցնելու: Յուսահատ ետ դարձայ և սեսայ մարդ մը, որ կը բալէր միայնակ, առանց սեսանելու մեկէն:

Նա ծանկած էր հին շէնքի մը, հագած կիսամաշ զգեսաներ, յարուրը փոշոտ էր, օձիքը մաշած ու կեղ-տառ: Կը բալէր անհոգ գերվիշի մը պէս:

— Կրնա՞ք ծանօթանալ: Հարեցի հետաքրքիր թօ-նով մը:

— Զաւարեան:

Մնացի ազլած: Ուրեմն սա՞՛ էր այն մարդը, զոր տա-րիներ շարունակ աննշացեր էինք սեսանել: Այս փոշոտ, այս գերվիշ մա՞րդը, որուն ոչ ոք կարևորութիւն աւաւ: Դժուար էր հաշտեցնել այս զգեսաները, այս անհոգու-թիւնը սնան մը հետ, որ հուշակած էր:

Լուս ու նախառող խղճահարութիւն մը կը կըր-ծէր սիրտս: Այսքան պարզութիւն, այսքան անմու-րացութիւն ու՛ր սեսանած էր: Մենք ինչո՞ւ այդպէս չեղանք...

Սկանք բալել: Դիտեցի շուրջը. ոչ ոք մեզ կը խան-գարէր՞ ու թաքուն ուրախութիւն մը զգացի, երբ սե-սայ, որ այդ ըողպէին Սիմօնը մինչև ինչ կը պատկանէր, ի՞նչ լուս էր, որ նա միայն ձեռքեր էր:

Ի՞նչ հիանալի էր նա իր այդ տարազին մէջ: Ի՞նչ մեծութիւն, ի՞նչ պատկառանք այս փոքրիկ, ջղային հասակին մէջ և մանաւանդ ո՞րքան աննշանք իր այր-ւած գեւորն վրայ:

Խօսեցաւ նա: Հարցումներ ըրաւ իր սիրած գործի մասին: Ազգորութիւնը աւելցաւ ու բանի գնաց զեմը աւելի ճառագայթեց: Ամբողջ մեզ մտոցաւ ու մենք՝ ամբողջ, կը խօսէր մարգարէական շեշտով մը—ըզուս, նախատող սրտաւութեամբ: Իսկ կէ մտիկ կ'ընէի գի-նովցած:

* *

Սեղանի վրայ այլ ձեռք մտուցած: Ամբողջ տարւած էր միւսներով:

Բաժանները իրար ետեւէ պարպեցան բոլորի կենաց: Խօսեցան ամենքը դարդի ու զուլումի աշխարհէն, ցոյց աւին մտկոյական տարրի և մանաւանդ մուսլիմաններու քանդող աւերող պատմական փաստերը: Այն մի առա-

ըարկ Յիսմոն, ոչ մի գաւաթ անոր կենաց: Կս կեկան էր անկիւն մը ու առանց ձայնի կուտեր: Յանկարծ Տոնց իր ուժեղ ձայնը:

«Ահնք, կ'ըսէր նա, սովորած ենք միշտ սեսնել կեանքի վտա իւր մը, մեր կարգերն յուսահատութիւն ու լաց կը բուրն: Ազնի պայքարի ու զիմացիւնութեան մասին խոսող չէար: Սեալ է այն կարծիքը, թէ դեղին ցեղը անընդունակ է բազարակրթելու: — Սա մի գիտական զուպրատ թիւն է նեաւած այդ ցեղի ճակատին. սխալ է | այն, որ իւլամիզը միայն քանչեք — վկայ են արար- նեքը անոնք էին որ, միջին դարուն, փրկեցին գիտու- թիւնը քրիստոնէական մոլեռանդութենէն, սեռ'ոյն է՝ «Ալ-Էիսիմ» ու «Ալ-Յերբան»: Պէտք չէ շփոթել նաև առնիկ ժողովուրդը առնիկ կառավարութեան հետ. ես իմ ճամբարութեանս միջոցին հանգիպել եմ այնպիսի թիւրք և արաբ ցեղերու, որոնք իրենց մարտութեամբ ու աշխութեամբ կրնան մրցիլ ձեր փառաբանած աշ- գերու հետ: Սենք չզանաւաւինք առնիկ ժողովուրդէն և ոչ ալ լանք. մենք կուենք այն փաստ մ ե ի ս ա ն ի զ- մ ի ն գէմ, որ կը կուէր Օ ա ո ս մ ս ն ե ն պ ե ս ու լ- թ ի լ ու ն իր սորուն պաշտօնէութեամբ, որպէսորեն և հասկնցներ իսլամ ժողովուրդին այն անդուն, որոնք աշ- խատարը, սրով հրաշքներ կը գործեն ուրիշներ և որ հայաւածած է մեր երկրին:

«Այստեղ, Տաճկաստանում, չկան երրոպական բայ- քայիչ կարգերը — կապիտալ հողային մտնպոյիտ: Այս- տեղ զեռ գորութ'ն ունին հին նախնական բարի կար- գեքին, որոնք կրնան խախտիլ: Աշխատներ պահպանել և խիւրքիւն մի գրախն կը գումարայ»:

Իսկապէս Յանկարծի կեանքը ուսուճասիրող այդ գիտնական մարդը մեզ թւերով ապացուցեց, որ այս երկրի վերածնութիւնը կարող էր անսահման բարիքներ սալ իր հպատակ բոլոր ազգութիւններուն:

Կս ոչ միայն կը ձանձար այս երկրի բացասական կողմերը, այլ և կարողացեր էր շքգորտերն ուսուճա- սիրել անոր գրական երևոյթները:

Գալով իսլամ ժողովուրդի մարտութեան, — նա այդ գի- տեր փորձով ճբաւամբ նկատած էր, որ քիւրդ հասա- րակ ժողովուրդը նոյնքան ազնիւ և շինարար էր, որքան հայը: Սուշ եղած ժամանակ, նա մտաւ քիւրդ լայնայի ներքին, ցուտ կեանքի պայմաններուն մէջ, ցոյց տաւ շարուտ վերքերը, արծաթեց անոր մէջ մինչև այն ժամանակ մնացող լուռ կրակը ու յաղողեցաւ միացնել հայ-քրդական աշխատող զանգւանները, պատրաստել սալ այն հսկայ հանրագրութիւնը — 4000 ստորագրու- թեամբ — որուն երևան գալը մի խոշոր փաստ է ի նպաստ հայ-քրդական միութեանն:

Այդպէս էր Ջաւարեան: Կս կը պայքարէր այն ժա- մանակ, երբ ամենքը կուլային, կը յուսադէր ու կ'աշ- խատէր մշտապաւ պահել այն հաւատքի կրակը, զոր

մարելու մտա կը կարծէին ուրիշները: Այս խօսքերը կ'ըլլային այն ժամանակ, երբ 4-րդ զորաբանակի միւշեր Կաղզմ փաշա կը հայաւերէ հայ մասնադիւանութիւնը Յարոնի մէջ և բուռն նախախնայներ կը սեղանցներ հայ ցեղի վրայ:

* * *

Անկէ յետոյ մէկ անգամ միայն առիթ ունեցայ սես- նելու զինքը: Գաշնակցութեան 7-րդ Անգ. ժողովին առիթով, անգամ մըն ալ այցելեց Կարին Այաճանգամ նա աւելի մաշած ու ձիւրան էր: Երբեք հրապարակ չեկաւ. ալ չուզեց խօսել այն ժողովուրդին, որ պատմական այս օրերուն, թողած ամեն մի հիմնական աշխատանք, ողիւտագիտութեամբ՝ կը զբաղէր:

Անհայտեղեկա զբաղեցաւ անսեսական ակեղեկու- թիւններ ու թւեր հաւաքելով իր հայապէքներու գըլ- խաւոր աւանդներէն մէկը հայ ժողովուրդի ան ա ե ս ա- կան գրոււ շէնն է բ: Անքը կը շահագրգռէին ակելի շատ հարուստ գիւղերը, քան ժամանակ բունու- թիւնները. «անսեսապէս յառաջ դնացող հայը կրնայ ամեն բան ընել»... «Յէւք մեզ թւեր, անսեսական թւեր — հողի, անասունի քանակի սեսակէտն, յարա- բերելով հայի ու թիւրքի ունեցանները — և զուր աւելի մեծ ծառայութիւն մը կը մատուցանէք այս ժողովուրդին, քան ձեր լացերով ու վայնասուններով»:

Աերբերս նա առանձին ընդարձակ հարցարանով մը գիտած էր ամեն տեղ ստանալու համար նիւթեր՝ հոյա- կապ աշխատութեան մը համար, որ կրնար նոր էլ մը բանալ վեր չոր ու ցամաք կեանքի մէջ և որ գժբախ- տաբար մնաց կիսատ:

Բացի այդ աշխատութենէն, նա պիտի կարողանար այնքան առատ նիւթ մատակարարել Գ ա շ ն ա կ յ ց ու լ թ ե ս ն պատմութեան համար...

* * *

Գժար է պատկերացնել — թէկոյ զ մանակի յիշու- ղութիւններով — անոր կեանքի ունէ գիծը: Յարօրինակ պատմութիւն մըն է այդ կեանքը, նման հայի պատ- մութեան — աքաղղ պայքար, սոկունութիւն, մարտիրո- սութիւն: Երբ աշխի սողն կը բերեմ իր գերեզիմ շար- քաշ կեանքը իր ազնիւ, առուածային սիրաք, երբ կը վերոյշեմ այս մէկ երկու գծերը, կը զգամ այն ահագին աշխարհ, զոր հայը ունեցաւ յանձին Յիսմոնի կորստեան:

Ա. ԱՆԻՑ

Կարին

«ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ԵՆՀԱՏԱԿՆԵՐԸ

Վ.Ա.Ր.ԳԵՆԻՍՏԻ ԵՍՏՈ

1888 թվականներին, երբ Մշոյ գաշաուժ սխւեցան Մուսս պէկի հաւանանքները հայերի դէմ, վարդենիացի Մարգար վարժապետը մի քանի գիտակից երիտասարդները հաւաքած, կըսկտ ինքնապաշտպանութիւն մշել։ Այդ բարեու առաջին շարքին կանգնած էր Նասան, որ այն ժամանակ ընդամենը 17 տարեկան էր։ 2—3 տարի հին ձեկի հրացաններով կը պաշտպանեն գիւղը 90—91 թվականներին, երբ Մուսս պէկի գրգռումով մուշաղլները կրէի հարը կուզէին փախցնել պէկի ծառաները, Նասան միացած էր ընկերներէի հետ, գուրս են գալիս նրանց դէմ, ազատուժ են հարըը, սպաննելով մի քանի քիւրդ, Կայերեն կը զոհի բաշարի կրգեն ու կը վիրաւորի Խաշան։

Այնուհետև սխւեց հայաժայռ բաղաբակնութիւնը, ձերբակալւեցին 32 վարդենիացի հայեր։ Նասան սեննելով ՊԱ իրեն էլ վասնդ կըսպանոյ, թողեց էր չախմախի հրացանը և էր սիրած վարըը, անցաւ 92 թվականին Ռուսաստան։ Այրտեղէն զենքեր առու ու վերագարծաւ էր ծնդավայր վարդենիս, երբ արդէն Մարգար վարժապետը կախած էր Բաղէշի մէջ։

Ձէնքերը կը թողու ու նորեն կը վերադառնայ Ռուսաստան, Խաշմու։

Ես ծանօթացայ նրա հետ Խաշմայուժ, 93 թվականին, առոյգ ու աշխոյթ երիտասարդ մ'էր։ Այն առնն մտել էր արդէն գաշնակցական օժանդակիչ խմբերու մէջ։ Միտօժամանակ Եալթա մնալէն յետոյ կ'անցնի Սեփասապուր։ Ձարածի հարգաւս զուակը յարմար առիթ կը փնտրէ մանկու համար զուլումի երկիրը, ո՜հաս 95 թվականին Հարայը հանդիպում է նրան Սեփասապուրու ծանօթանում ենը։ Նասան էր պարտասակամութիւնը յայանց երկիր երթալու։ Անմիջապէս թողեց գործը և առաջի պատահած նաւը նստեցիւր ու միկնցիւր Պաթուժ։ Հազիւ մի քանի օր էր անցած, ո՜հաս Հարայը 27 մշիցի երիտասարդներու հետ հասնում է Պաթուժ և անկից միկնում է Ղարս։ Այդ 27 բաշարի մէջ էր Առնիս աջի ՕՏանը, Աղլանցի Նաշարը, Արատենը, Մանազկէր աջի, Մբատէլը, Աւսաաշցի Արատենը, Խաշիալա աաշցի Մուրատը, Ջրեցի Համբարձումն ու Պեատրոսը, որոնք մասին առանձին առանձին պիտի գրեն։ Այժմ Նասայի մասին։

95-ին առաջին խումբն անցաւ Ղարսի գծով, Անգրանիկի, Ասուրի և ՕՏանի շեկավարութեամբ։ Երկրորդ խումբը, 95 հոգուց բաղկացած, Հարայի, Թաթաւի և Սերբի առաջնորդութեամբ, որոնց մէջ էր Նասան։

Երբ ընդգրկն սխւեցան, Նասան մի առանձնակ կարիւններէ գլուխ անցած, վարեց քանի մը հերոսական կռիւ

ներ։ Մի օր՝ նա էր խմբով Քեօբրիքոյ է, միւս օր Քուզապազ... Այսօր բանակցին երախտագրաութեամբ կը յիշէ Նասայի անուըը և նրա բաղադրութիւնները։

Հարայը այսպիսի մի գեպը կը պատմէր նրա արիութեան մասին. մի անգամ, երբ Գոժաձորից խմբով կ'երթայի Քեօբրիքոյ, յանկարծ կամուրջի վրայ միտնութեան մէջ նկատեցի մի քանի սուերներ։ Նրա առի զոյնքի՜մ սխւ—Նասան էր առնական ձայնով պոռաց. զո՛ւղ քի՜մ սխ թեկոյի՜ւ ու մի հրացան արձակեց... Մեր և նրա մէջ սխւեց կռիւ... Հազիւ անցաւ մի քանի վարդենան, երբ սեսայ արդէն Նասան մեր զիւրքի առաջն էր։ Նրա կուզէր հրացանի խողովակը իմ սրտին դնել, թիւրխացութիւնը պարզւեց... Ընկերներս իրարու հետ գործ ունէինը։

Այդ սոսկալի օրերից յետոյ, անցաւ նորեն ուսական Բասնի։ Մի քանի անգամ զէնք փոխադրեց 97-ին անցաւ Ռուսաստան 99-ին, երբ Խասուրի խումբը կը կազմակերպուէր, Նասան գալիս է Ղարս, երկիր անցնելու համար։ Սահայն գաւառան ձեռքբեր թունաւորեցին կարիճին. մտաւ էր սիրած վայրերն հետու, Էրիւրի Բիւրեկէրէր գիւղում, 32 տարեկան հասակի մէջ։

ԱՌՆԻՍՏԻ ՕՂԱՆ

Մշոյ գաշտէն էր 95-ին, երբ Հարայ Ռուժանիայէն կ'անցնէր Պաթուժ էր 27 ընկերներով,—արանց մէջ էր ՕՏանը։ Կենսերիս մէջ չեմ սեսած նրա պէս գեղեցիկ երիտասարդ։ Հազիւ կը լինէր 25 տարեկան. նրա թուրքները, յաղթանագամ, առիծանման կերպարանքը կը հիացնէր, կ'ապշտցնէր։ Նայրինս վայրենական բան մը կար մէջը, մազաւ, ո՜հարկու։ Մի զարմալի գեպը. մի օր Ղարսի մէջ ընկերներէի հետ կ'երթայինը Ղարասու գետը լողանալու, հետուէն սեսանք գետի մէջ մի առարկի մարին. ընկերներն մէկը կ'ըսէր, թէ գաժարգ է, միւրը թէ գաժի ձագ է... Երկուքը զրազ եկան. մտանքը... մեր ՕՏանն էր։

Հարայի խմբին միացած, նա էլ անցաւ Բասնի Ղա էլ եղու Բասնիի կուրներու մէջ Նասայի հետ։ Կը կուէր քաղաքուր, կատարէրն ևրոշ ժամանակ նա էլ զրազեց զենքի փոխադրութեամբ։ Ապա մասնակցեց յետարինի խմբին, տասնապետի պաշտանով։ Ետարինի կուրն ՕՏանը վիրաւորեց և վիրաւոր ընկաւ թշնամու ձեռքը, էր հրացանը ըբրգ ու փշուր աննէլ յետոյ...

Քիւրդերը ՕՏանի գեղեցիկութիւնը սեսնելով, կուզեն նրա վերջերը բռնչել։ Այդ ժամանակ սեյաւեղճի՜մ քիւրդ շէյից անըկի սեսնում է քաղին ու սիրահարուժ է նրա վրայ։ Առաջարկում է ՕՏանին կրծատիոն լինել և առնել էրնու ՕՏանը մերժում է առաջարկը, որ ինք հայ ծուած է և հայ պիտի մեւնի։ Քիւրդ ազդիկը անն ձիգ կը թափէ համազելու, սակայն իղուր։ Աղլիկը էր սիրաը կը բանայ էր շէյի հարը։ Շէյին ևս

կ'առաքարէ ՕՏանին կրօնափոխ լինել ու ամուսնանալ Ի պատասխան ՕՏանը կը հայտնէ ու կ'անտրգէ շէխին: Այն ասան վերջինը գազան կորած՝ կը հրամայէ ասն- շանքներով սպանել ՕՏանին: Այդպէս ալ կը վերջանայ կարծին կեանքը:

ՕՏանը ծնել է Մշոյ Առնիստ գիւղը. 19 տարեկան հասակին գնացել է Պոլիս և մի բունի ասրի Ֆաշէ յետոյ, Կուստանդուպէ գեղքէն վերջ ունցել է Ռուսմանիս, ուր և մեծ է 4. Յ Վ պաշտօնակցութեան մէջ: Սպանել է 26 տարեկան հասակով:

ԱՂԶԱՆՑԻ ՆԱԶԱՐ

Նա եղաւ 95-ի մեծ սրբաւորութի տառնին զՈՏԷ Ալիճագրակ գիւղի ծառ, Բասենուս և իբր խուսքը ուս- սաց Բասենի անցնում է առհասարակ Բասեն, թիւրք սոհ- մանապահ զինուորները նկատում են Ֆէզայիներին և սկսում են կրակել ստալին գնդակից ընկնում է նա- զարը. 23 տարեկան:

Փոքր հասակով եղել է Ռուսմանիս, ուր բունել, բանասիրէ: Ել էր և ապա բանդից փախել: Մի անգամ առնիկների հետ կռիւ է սեղի ունենում աշխատանքի ժամանակ. կրակաւ նազարն էլ միացած իր հայրենա- կիցներին հետ կուում է առնիկների դէմ: Մաղաղկերացի Մբախը սպանում է մի առնիկ. զրա համար նազարին էլ ձերբակալում են: Սակայն բանդից խոյս է առլիս և գնում է Ղարս, ուր և միանում է Բասեն անցնող խմբին ու վնում է ստալին զոհը:

ԱՂԶԱՆՑԻ ԱՐՏԻՆ

Բարձրահասակ, յաղթանդամ երիտասարդ՝ էր. նա- հասակեց 28 տարեկան հասակով: Մշոյ գաշտի Աղ- շան գիւղում է ծնել նա, բարեկեցիկ ժուրդու մը զա- ւակն է եղած: Երկրի զուլումներն ու հալածանքը մղեցին նրան գեպի օտարութիւն—Ռուսմանի: Այնտեղ մտաւ «Գաշտակցութեան» շարքերը: 95-ին Հարայի հետ Ռուսմանիայէ անցաւ Ղարս և միացաւ նրա խմբին: Նաստիլ տասնեակի մէջ Բասենում մի շարք կռիւներ է մղում: Ապա անցնում է ուսաց Բասեն, ուր միտմա- մանակ սրազուում է ընկիւնների հետ զենքի փոխադրու- թեամբ: 1897-ին խմբի հետ անցնում է նորէն սոհ- մանը և կռիւ մէջ նահատակուում:

ՊՈՒԼԱՆԸԳԻ ՇՐՋԱՆ

Պուլանդգի նահատակները...
Յարաբախ գաւառի մը այնքան ասարաբախ զա- ւակները որ Ֆաշէն անմանօթ, ինչպէս Ֆաշան էր իրենց ծննդավայրը:
Այսպա մեռելներ՝ միշտ մոռցած, բայց որ անհուն յոյսերով, անսասն հաւատքով նեւուեր են մարտի ու արհաւիրքի գիւղը, մռնալով ծնողք, կին, զուակ:

Լեզու չեն ունեցեր խոսելու, գրիչ չեն ունեցր գրելու, Ֆաշեր են լուս ու մոռցած—արդպէս են մեր գաւառի մեռելները:

Անոնք, բոլորն ալ գրեթէ, պոսնց բացառութեան փախեր են արհաւիրքէն ու սողնել, մահէն ու բանաւէն: Փախեր են, այո՛, բայց ընդգրկած լինելով արիւնի ճամ- բան, ինկեր են հայրենի հողէն դուրս. մէկը՝ Երևան, ուրիշ մը՝ Չանգեղուր, ուրիշներ՝ կես ճանապարհին:

Սրաւանուց է այդ նահատակներու կեանքն ու մահը: Եթէ շատերու մարտիրոսութիւնը եղած է գիտակցորեն, սասնց մահը եղած է մի սրբազան, անգիտակից պաշ- տամուսքի արդիւնք, պաշտամունք՝ որ ծնած է միեմի ու մղեգնութեան մէջէն: Ահա Յովհաննէսը... «Մեր Մա- նեն», որու վրայ չգորգուրաց ոչ մի մարտկան սիրա, որ գուշէ չի ճանչաւ իր հայրական օճախը: Նա ի ընէ վախկոտ, խեղճ ու կրակ մի աշխատաւոր էր... Անցան տարիներ, նա անհասացու, ինչպէս պիտի ունեւտանար անունն, անտեր որբ մը, միշտ զրկած ու երթարկած չարքաշութեան: Ու որ մը, կը տեսնենք զիջքը ոչնեմ- բութի հեղափոխ հետ՝ կողք-կողքի Մուշեղի, Սիմոնի ու Կարապետի հետ: Փապչենի մեծ կուռն մէջ—կռիւ՝ որ սեղի ունեցաւ Յովհանի նաշտամուսկեանի մասնութեան վրայ—ընկաւ արիւնշաղած...

Մի գիտն, սրտակեղիք բան կայ այս անկողու, խեղճ հերոսներու մահած մէջ, անգիտարգելի հեկեկանք մը կը խեղճէ մեր կոկորդէ ի տես այն պարզ, աղին ու անեւարգախ նահատակութեանը, զոր ունեցաւ Մանեն և իր նմանները:

Յիշենք համառօտ գծերով մի բանիսը:

ԿՈՒՅՑԻ ԳՐԻԳՈՐ ԲՈՆՏՈՅԵԱՆ

Ընդհանուր գաղթականութեան հոսանքէն մզած՝ Կովկաս գնաց, ապահով կեանք մը, անարցունք հաց մը ուսելու համար: Հայրենի հողին վրայ սեսած ու բա- շած նեղութիւնները զինք տանութեամբ լեցուցեր էին գեպի տանիկ կառավարութիւն... Գրիգորը մտաւ «Յ. Գործին» մէջ, գործեց հաւատարմով, վերեփնդրութեան ծարուր սրախն... Աջինը աւելի բարձր էր իր ուշքին՝ քան Յեղափոխութիւնը, և նա ոչ միայն Կաղմակերպու- թեանն շտապաւ զենք է ծախք, այլ և իր սեփական զրամով Տոգապ իր երեք ընկիւններու—Յարեթի, Յար- թոյի և Մուկոզի ծախքերը, որոնք նոյնպէս իրենց մառ- նակցութիւն բերած էին «Յ. Գործին»: Եսանի՛ արշա- ւանքին մասնակից՝ մասն Բասեն ու հոն անհաւասար կռիւն մը վերջ ինկաւ դիտապաստ,—մի գիտն ո՛ր, որ քարի վրայ կամ ձորի մէջ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԵՍՍԵՆԱՆ

Ծնած Կոր 1878 թւին: Սա ալ իր նախորդի պէս նեւուեցաւ Կովկաս, գեթ օրապահիկ մը ձարելու համար

իր կարող ընտանիքին: Հոն, մտցաւ ամեն ինչ և մասնաձեռնութեամբ մէջ Գրաստակցեցաւ Զանգեզուրի, Կախիւնեանի, Սիսիանի Հայ-Թաթարական կոնսնեան, կողք-կողքէ քաղաքով հեռիի հետ... Այդ կոնսնեան մէջ նա ցոյց տաւ անվեհեր և անընդհին կամք:

Օտմ, սահմանագրութենէն վերջ եկաւ իր ծննդավայր, գէթ վայելելու կենսը մը, որ մինչև այն ժամանակ զլացաւ: Եր իրեն: Սակայն արդեն ֆիդիքարպետ քաջայաւան էր, և նա մեռաւ սարի մը վերջ, այրի թողլով մանկահասակ կին մը և երեխայ մը:

Մ Խ Օ

Կայնպէս կարեցի, նոյն ցաւը տանջած է զինքն ալ, ու երբ Կիսոն յարողեցաւ Կովկաս անցնելու, փարեցաւ յեղափոխական գործին, ընթացաւ նոյն փշուռ ու զքեզ-ւարանցանելի ճանապարհներէն, եղաւ Գուրգէնի հետ, մասնակցեցաւ Հայ-թաթարական ընդհարումներուն միշտ կատարութեամբ ու վրէժխնդրութեամբ լի: 1912-ին մեռաւ իր գիւղին մէջ, որը Թողնելով ամբողջ ընտանիք մը:

Չ Ա Ք Օ

Իբրև բանուոր անցաւ Կովկաս, մասնակցեցաւ շարքերը - գլխաւորապէս հեռիի խմբին մէջ - և մասնակցեցաւ Ղարաբաղի Հայ-թաթարական ընդհարումներուն: Խմբի, կանգարարական էր նա, միշտ անվախ ու համարձակ: Կ'երթար հոն, ուր զրկէին զինքը. քանի՜ անգամ, առանձինն, դէմ գեմի եկաւ թշնամիներուն հետ ու քանի՜ հեղ - գրեթէ միշտ - յաղթական գուրս եկաւ:

Մի օր, հեռիէն բաժնեւելն վերջ, ինքը առանձին՝ ութ թիւրքեր զառուհասար զար գլուրեց: Այդպէս էր նա, որ իր սեփական հայրենիքէ մէջ միշտ գիտցած էր կռանալ ամեն մի թուշմարթ լամուկի մարպիին առաջ: Յեղափոխական զարոյցը շահած էր զայն, քաղաք-թիւն ու կորով ներշնչած: Աւ քանի՜ վախկոտներ, քանի՜ սարկածներ, որոնք հայրենիքում պարբեր են գաղտագողի, բայց յեղափոխական կենսի մէջ զարմեր, են միշտ իսկական հերոսներ... Ասիկայ պարտոյց է, որ հայը ի բնէ թուշմարթն ու սարուկ չէ, ինչպէս կը կարծեն շատերը, որ կենսի գծարտա պարագաներու բերմամբ, սանձկամբ բռնակալութեան ետեւազանի սակ միայն թուլացած է:

Վ Ա Ր Գ Ա Ն

Բնիկ Գուշանդ-Կարաբաղի գիւղէն, սակաւին շատ երիտասարդ, փախուս Կովկաս ու փախաք յայտնեց մշտնելու խմբերու մէջ: Գեռնի - իր խմբապետը, սիրով ընդունեց է զինքը: Հայ-թաթարական կոնսնեան մէջ ունեցած է եռանդուն մասնակցութիւն: Ղալաճուի կոնսնեան օր մը վերջ - սարապիլի կոնսնեան, ուր վարչական օր մը անընդհատաբար մարտ է մղեր - յարողք օրը

կրկանուի թշնամիներու կողմէ գաւազարութեամբ, երբ առանձին կը ճամբորդէր: Ցարարտա զօհի մարմինը յորտուած էր ու այլանգամ...:

Այսպէս, հայրենիքէն դուրս, ունեց բոլորը կարողացան օգնութեան ձեռք կարգաւել իրենց ազգակից կըրայրներուն, գիտցան վերջապէս թարգման հանգիստանալ տանջող երկրի երախտագիտական զգացումներուն:

Յակաւին քանի՜ զօհեր երկրի մէջ, միշտ ենթակայ հալածանքներուն բանաւ ու կապանքին և անլուր շարքարանքներուն...

Պ Օ Ղ Ո Ո Օ Ղ Ո Ր Ե Ա Ն

Բնիկ բիթլիցի, մի ազնիւ, համեստ ընտանիքի զուլակ ու առաքինի նկարագրով: Գործեց միշտ զգուշ ու խելացի կերպով, բայց չկարողացաւ չողպել հայ ու թիւրք մասնընկերէն: 1904-ին նա բանտարկեցաւ և բանտին մէջ մտաւ, քաղցր յիշատակ մը թողլով իր ընկերներու սրտին մէջ: Ճշմարիտ է, նա չմասնակցեցաւ խոշոր գաւազարութիւններու կամ կոխներու, բայց եղաւ մեծ իր նկարագրով, իր հոգով, ազնուութեամբ:

Ս Ա Ր Գ Ի Ս

Բաւական կրթած, ինքնուս կրթած մը: Ամբողջ եռանդ, ամբողջ անձնութիւն իր նա: Իր սունը միշտ բաց էր եկող գնացող ընկերի կամ յեղ ժողովներու առջև: Օր մըն ալ, երբ ժողովի հրահրուած էին ընկերները թուրքի խմբերու հարցը քննելու համար, տունը կը պաշարէ. բոլորը կը փախչին, իսկ Սարգիսը կը ձեռք բախաւրի: Յանձնեցն ու շարքարանքը անգոր կըլլան իր բերնէն խոտովաւութիւն մը փոցներուն: Կը գտարի Մուշ ու հոն կը մտնի բանտին մէջ:

Փա՛ռք անոնց յիշատակին: Համարձիք յանունն՝ հերոսներու գամբարաններուն:

Ա. ՋԵՆԻ

Հ Ի Ի Ս Ի Ս Ս Ս Ե Ի Ս Ս Տ Ր Պ Ս Ա Ս Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Մ

1908 - 1909 Թ. ՋՈՒՆԱՍ Է. Յ. ՂԱՇԵԱՅՑՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԸ ՏԻՆՆԵՐԻ ՅԱՆԱԿ

Ա ր ա ե մ Կ օ ա ր ա շ ե ա ն, մարտիցի (նահատակութեամբ Մուշմարտ գիւղ), Կ ի կ օ Ղ, գանձակցի (նոյն տեղում), Մ ար ա ի ր ո ս Չ ար ո լ ե չ ե ա ն, Խախչեցեացի (Ալմար գիւղ), Կ ար ա պ ե ա, վանեցի (նոյն տեղում), Ա ե գ ր ա ճ, Հացիկ, սանձի-հայ (նոյն տեղում), Մ ի ս ա կ, Խաղաղցի, Մուշ (Թաւրիզ Կոստանի կուռմ), Ս ար գ ի ս, Թաւրիզի (Մուշի կուռմ), Յ ի գ ր ա ն Ս տ ե փ ա ն ե ա ն, ալեքսանդրոպոլի (Սոֆիան), Յ ար ո լ Թ ի Ն ի, կարկիցի (Սոֆիան), Յ օ վ հ ա ն ն ե ս (Գուսիկ), սանձկասանցի (Սոֆիան), Կ ո լ ր օ Խ ա չ ա ր ե ա ն, վանեցի (Սոֆիան), Ա լ ա գ Գ ե ա

բ ո ս ե ա ն, մ շ ե Յ ի (Սօֆիան), Կ ե ո ր ք Օ ր ո ս ու լ ե ա ն, Տ աւ թ ա ն Յ ի, Ս ա լ մ ս ս ա (Սօֆիան), Յ ո վ ս է փ Օ Տ ա ն ն է ա ե ա ն, ս ե դ ա վ ա ր Յ ի, Խ ոյ (Սօֆիան), Բ ա խ շ ի Գ ա ր ր է լ է ա ն, զ ա ր ա ր ա ղ Յ ի, Ս ե ղ մ ա ք. (Սօֆիան), Գ ա լ ի Թ, կ ա ր ս Յ ի (Սօֆիան), Ս ա ե փ. ա զ մ ա լ ու լ ր ե ա ն, ա ր ա վ ի Յ ի (Ա վ ա ր գ ն դ ա կ ա հ Տ ա ր ա ե ե). Յ ա ր ու թ ի ՚ ն Գ ր ի ք ո ր ե ա ն, զ ա ր ա ր ա ղ Յ ի. (Ք ե ղ ա վ ա ր ի Թ ա լ ու մ), Մ ա մ ի կ ո ն Ն ա զ ա ր է Թ ե ա ն, ա յ կ ք ս ա ն ք ու ղ ղ Յ ի (Ն ոյ ն ս ե ղ ու մ), Խ ա շ օ Բ ա ջ օ Ղ լ ի, ա խ ա ղ Յ ի, Գ ա ր ա լ ա գ ե ա ղ (Ն ոյ ն ս ե ղ ու մ) Գ ե ա ր օ վ ի շ ? Ն ու խ ե Յ ի (Ն ոյ ն ս ե ղ ու մ), Ա լ ա ք Մ ա ն ու կ ե ա ն, մ շ ե Յ ի (Ն ոյ ն ս ե ղ ու մ), Զ ա լ լ ու մ ա Թ (Օ Տ ա ն ն է ա), ա ս ա ի կ Յ ի. Գ ա ս փ ի ղ, Բ ա ղ է շ (Ն ոյ ն ս ե ղ ու մ), Յ ի ք ր ա ն

(Ն ոյ ն ս ե ղ ու մ), Շ ա մ ի լ, զ ա ր ա ր ա ղ Յ ի (Ն ոյ ն ս ե ղ ու մ), Զ ա ր ա ն ք Գ ի լ լ մ ա ս ե ա ն, բ ր ր ո ս ա ղ Յ ի (Ն ոյ ն ս ե ղ ու մ), Խ ո ր է ն Յ ա վ Տ ա ն ն ի ս ե ա ն, Ա ե կ ք ս ա ն ք ու ղ ղ, Զ ու ու մ ք. (Ու ր թ ի ի Ա լ մ ա ն ա ա ք ի ղ), Վ ա Տ ա ն Շ ա Տ ի ե ե ա ն, ա ր գ ա վ ա ն Յ ի, Մ ա շ (վ ա խ ճ ա ն ա ե Ու ր թ ի ա յ ու մ), Գ ա ք ա շ, Ս ա լ մ ս ս ա (Ս ա ր ա մ ե ր ի կ գ ի ղ), Խ ա շ ի կ, ա ս ն կ ա Տ այ (Վ ի Ն է ի կ կ ու ու մ), Զ ա ր ր է Տ ա ր ա կ ե ա ն, ա խ ա ղ Յ ի (Զ ու ն ու ղ ի), Զ ր ա յ ր (Ն ա ա ա. Գ ա յ ա ե ա ն), փ ա ս ա կ ե Յ ի (Զ ի ն Ջ ու ղ), ա ո ս ա ս Տ ա ն ն ա կ ա Տ զ ի ն ս ք ն ե ր ի ղ), Գ ե օ ր ք Վ ի ր ա կ ա ս ե ա ն, ս Ե ր ա ս ա ղ Յ ի (ա ու մ ր ի ղ ս ն ղ գ ու շ ու թ ե ա մ ք ս պ ս ն ա ե 1910 թ.), Վ ա ղ գ է ն, ս Ե ղ ղ Յ ի (Ս ա վ ի ա գ ի ղ ի մ ա գ ա ու ղ ս պ ս ն ա ե 1911 թ.):

Կ Ո Ւ Կ Ո Ւ Ն Ե Ա Ն

Իր գաժան զնանից գուցէ վաղուց մահ էր աղա-

զակում անտիրո բռնակարգութեան այդ եզակի զոհը... Եւ ահա՛ — սառում են — մահը եկել է ազատարար Տրեշապի պես վերջ գնելու այն անօրինակ նահատակութեանը, Կովկասեան թերթերը ծանուցին, որ Կուրնեան մեռել է Օրեոյի բանտում...

Անասճամս վիշտ է պատում ձեզ, երբ փորձում եք պատկերացնել շարքարանքի այն զարհուրելի վիճը, ուր նեաւած էր Հայ անգրանիկ իմբապետը, իր շղթայովիր գոյութեան մասնաւոր երկրորդ շղթանի մէջ: Արքան գաժան պէտք է լինէր կալանաւորի Տագեկան ասնջնեքը մասնաւորապէս վերջին տարւոյ, երբ փախուստի անախղ փորձից յետոյ, կրկնապատկերելու եռապատկերել էին նրան կաշկանջող կապանքները...

Աւելին չնեք գրում առ այժմ: Մի օր կը սրբի

Կ ու կ ու ն ե ա մ

մանրամաս կենսագրութիւնը այդ բազմաւանջ Տեբուսի, որ Հայ յեղափոխական տարեգրութեան մէջ իր եզակի սեղն է բռնելու, իրեկ չքնաղ մարմնացումն մի արթնացող Համայնքի առաջին Թոթովանքների, մի ըմբոստացող ժողովրդեան առաջին սենյոսա ու յախուսն թոխլքների:

Հայ սերունդները չեն մոռանայ Կուրնեանին, որ մի օր, Տագեկան ազատամարտ արշաւոյին, իրէպիտասկան մի Տգոր ու անհաշիւ յափըշտակութեան մէջ գրկեց Պետերուրգի Համալսարանում Հայ ըմբոստացման կարմիր դրօշը և սպա սլացաւ իր մի բուռն կարծնների հետ դեպի Կովկաս, անցաւ յաղթական Թափարով Արարատեան դաշտից և գնում էր ընկերներով զոհւելու սահմանի միւս կողմը, երբ յանկարծ մի այլ ոտի ծառայաւ իր ազատարար կառուանի առջև և խորտակեց — աւաղ, ընդմիջ — նրա զեղեցիկ, Տեբուսկան թափը:

Հայ սերունդները կը յիշեն միշտ Կուրնեանին և ժողացութեան ու անտարբերութեան մասուող երբեք

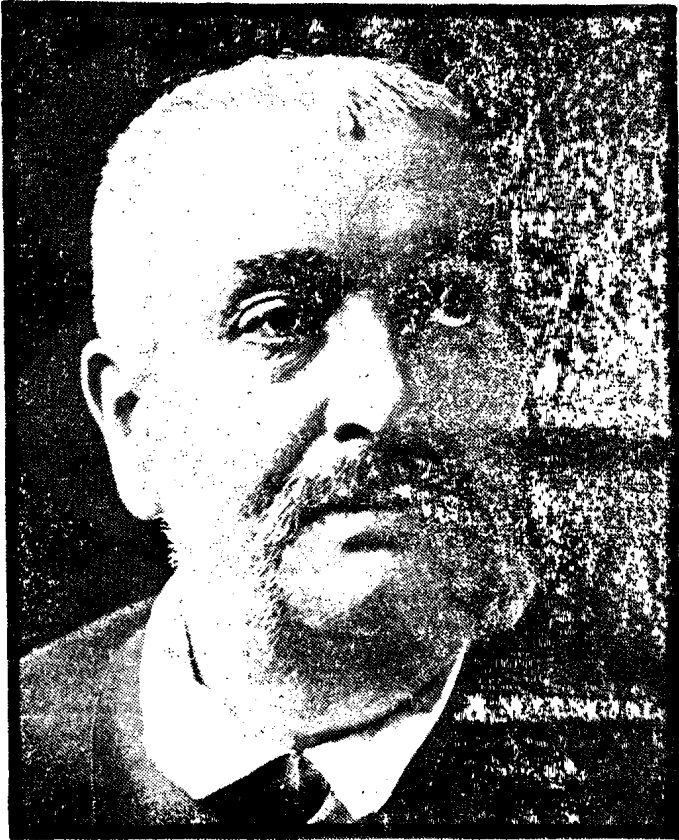
չի բռնի այդ Տեբուսու, անյայտ ու պաշտելի գերեզմանի շուրջը:

ՊՐԵՍՍԱՆՍԷ

Առայդ, զարթ, սփորական ուղղության արժամարկութեան մէջ գրում է Pro Armenia-ի իր յօդուածը, վերջին անգամ պատեցնում է իր խորունկ ու իմաստուն

երեք օր հոգեվարք, երեք օր անզգայ, անգիտակից զուսանցանք...

Մահը ողորման եզակ, նա չուզեց սանջել այդ աննման ժարդուն, որ բարիք էր միայն գործել իր գեղեցիկ կեանքի ընթացքում, որ եղել էր բոլոր տանջազանքի գեթադոյն սփոփողը, բոլոր հաւածականների և նեղեալների պահապան հրեշտակը: Մահը չուզեց սանջել այդ հազադիւս իղէալիստին, որ արհամարհեց իր աննա-

ՖՐԱՆՍԻՍ ԴԸ ՊՐԵՍՍԱՆՍԷ

նայւածը համաշխարհային բաղաբաղանուծեան բարտեղի վրայ, վերջին անգամ ընդգրկում է արևելեան թառերարեւը և հայկական յարցունքի հովիտը, գրում է մի քանի հոփեր նամակներ, ընթրում է և որոնում յաջորդ օրւայ անելիքը, և յանկարծ վրայ է հասնում կատաւարօջը, աչքերը մթազնում են, խաւորը արագ արագ թանձրանում է իր շուրջը և ահագին ժարժիք փուում է գեանին, օրդէս կայեափնահար, անգամայոյծ:

կան կեանքը, իր փայլուն, հսկայական կարիերը և նեաւեց ամեն տեղ ուր կըլում էր պարտքի ձայնը, վաղեց գեպի ամեն կողմ, ուսկից հելում էր թշտտի հարստահարածի աղիտգրմ դուլարը:»

Մէկը— թերևս խոշորագոյնը— համաշխարհային բաղաբաղանուծեան վարիչներից, Temps-ի և Պրանսիայի անդուգական հրապարակագիրը, որոշ ժամանակ բարձուազական այդ մծ թերթի էջերից էր, որ շեփարեց

իր լայն ու վեճմ գաղափարները: Երկար չ'էզառ այդ շրջանը. Գրեյֆուսեան ասքանապը նետել էր Պրեսսանտէին մարտական սօցիալիզմի շարքերը, աշխարհահռչակ հրուարակախօսը գնացել էր ընկերանալու սեւ, չարքք պրօլետարիատը, և այդ հանգամանք չէր կարող թող տալ նրան՝ մշտնջենաւորելու «Տան՝ Թերթի քաղաքական զեկավարի իր պաշտօնը: Նա նախընտրեց *Humanité*-ն ժողովրդի ընկերակցութիւնը շատ աւելի հրապուրել էր նրա համար, քան Ազգրիս Էրարիները Երկու մեծ ընկեր-վարակները իրար շփոթանցնել սիրեցին ու յարգեցին և մեր շատ անգամ տեսաք երկուսին թէ թէկ պայ-քաբելիս Քանի՜ ասքանապիւր և քանի՜ ջարգած նի-գալներ երկուսի կողմից: Գիտնական-հրատարակողները մշտն էր սուղին շարքերուս էր Մեր յիշողութեան մէջ գեռ թարմ է այն սուղին միտնոցը, ուր ժողովներ-կայացրեց Պրեսսանտէին պարիզեան սօցիալիստ մասու-րականութեանը: 1900 թ.ի յունւարն էր. *Hôtel des Sociétés Sarantes* ի մեծ դահլիճը լեկ լեցուն Պրես-սանտէն պէտք է խօսէր Տրանսպարան պատերազմի մա-սին: Ժողով նախագահում և և խանգաժող խօսքերով ասեներան ներքոյն է անում.

— «ՆՏ» — ասում է նա — մի մարդ, ընտիրներէից մէկը, բարձրու հասարակութեան մասուր գաղաթներէից, որ մի վեճմ ու ասնական *rolle-fure*-ով լքել է իր գասու-կորքը և անցել ընկերվարական շարքերը... ՆՏ: մի մարդ, մի նշմարիտ մասուրական, որի լինել գիտակցու-թիւնն ու բարձր խիղճը չկարողացան հանգուրծել Գրեյ-ֆուսեան կրիզի ընթացքում մերկացած բարձրագու-կան ազգակոզ ոճիրները, ըմբասանցան և այժմ ահա բերում են մեզ, ընկերվարականներն, համաշխարհային պրօլետարիատին մի նոր լոյս ու խրախոյս ամենօրեայ պայքարի մէջ...»

ՆՏ: արին գահլիճը բառացի թնջում է երկար ու որոտուն ծափերից, «կեցցե՛ Պրեսսանտէ՛ և «կեցցե՛ ժողով»՝ աղաղակներէից:

Վերջին անգամ տեսայ երկու մեծ հանտարներին ութ ամիս առաջ. բով բովի ամբիւրն վրայ, պարիզեան աւելի ընդարձակ մի սրահի մէջ հսկայական *Stille Wägen* ուսու, Բողոքի միտնոց էր ընդգէմ պատերազմի ու միլիտարիզմի Սրահը գարձեայ լեցուն էր, ինչպէս միշտ, երբ ժողովը կայ խօսողների մէջ: Վեց-եօթ հազար բազմութիւնը ամենախորին ուշադրութեամբ ունկնդրում էր հանտարներին, որ երեք էին — Վայսեան, Ժողով և Պրեսսանտէ: Վերջինը օրապ հերոսն էր: Նա միտնոցային ձայնի հզոր ելակէքներով, չէր շատ որոտում կապիտա-լիզմի, միլիտարիզմի և աշխարհի հրամանատարների գեւ, նա չէր քառում, այլ ասեւնաբանում էր. նրա նուրբ, պերճախօս լեզով համաշխարհային պատմու-թիւնն էր քառաբանում, Եւրոպայի բարդ ու կնճառ

գիւանդախական կացութիւնն էր պարզուում մեր առջև, որպէս մի յստակ հայելիի մէջ. նա վերլուծում էր ու համագրում անդադար, թափում էր անդուլ ու տա-տահոս շտարանի պէս փաստերի, իրողութիւնների և թեւերի աստփը, որ անսպառ շափերով ամբարձ էին նրա ահագին յիշողութեան մէջ. նովացած բազմութիւնը հեկհեկ հեռուում էր քարտասանական այդ սքանչելի մարդանքին, ուր ամենամանուրբ, ամենաբաժնատկան ֆրանսերէնի հետ միացած էին կուռ, երկաթէ արմա-բանութիւն, պատմութիւն ու պատմափիլիսոփայութիւն, վերջապէս քաղաքական կացութեան մի եզակի, մի հա-մապարփակ ծանօթութիւն:

Յուզիչ էր տեսնել այդ վայրկեաններին ծիկ ու ջըր-անիքի մէջ կրօնն պարիզեան պրօլետարիատը, որ լուսմ էր կրօնական լուսութեան մէջ, որ չէր ուզում մի բառ անգամ բաց թողնել այդ հիւժմալի ասեւնախօսութիւնից... Զգացի, որ սխալ է ոմանց կարծիքը, թէ ժողովուրդը, ամբողջ միշտ սիրահար է ժեստերի ու բացականու-թիւնների, գոռ ու ճոռում մարդանքների, զգացի, որ նա էլ գիտէ գնահատել լուրջ, ներհուն ասեւնախօսու-թիւնները:

Ցխարան էր. Պրեսսանտէն այդ երեկոյ ծափահարեց անհամմատ աւելի, քան ժողովը վերջինը. հարկաւ, մեռմ է գարձեալ խօսքի անման, եզակի վարպետ Փրանսիայի մէջ գուցէ և ամբողջ աշխարհում. բայց երբ նիւթը միջազգային քաղաքականութիւնն էր — ոչ որ, ոչ իսկ ժողովը կարող էր գերազանցել Պրեսսանտէին:

Սկսեց, ներքին քաղաքականութեան խնդիրների մէջ ևս մեր հանդուցեայ բարեկամը ուներ ահագին հեղի-նակութիւն: Այդ խնդիրներն էր ծծեում նա 15 տարուց ի վեր բազմամարդ միտնոցների մէջ, Պարիզում ու գա-ւառներում. ամբողջ Փրանսիան շափեփել էր նա աշի-տացիական իր թափօրների ընթացքում, որ կատարում էր անն աարի, իբրև Պարզկային Երաւունքների Գաշ-նակցութեան՝ նախախճ. անում էր երբեք այդ թա-փօրների, իր հետն աննոյզմ երեսասարդ ծան լեզուին, որ նախագահում էր միտնոցներին: Իսկ Գրեյֆուսեան չգնաժամի ընթացքում, երբ Փրանսիան բաժանել էր երկու մեծամարտոջ բանակների, երբ նացիօնալիստ վայ-րագ խուժանը պատրաստ էր ներկել հայրենիքը Զո-լանների ու Պիկարների արիւնով... Պրեսսանտէի անբա-ժան ընկնքն էր Պի է ս Կի յ ե ս ու ը, նրա հետ միտնոց շրջում էր գաւառները, և երկուսը մի անգամ Ալիէիսի մէջ թիջ Քաց, որ զոհ գնային մոլեռանդ խուժանի կա-տաղութեանը Երկուսն ու միտանոջ գործունէութիւնը «Պարզկային Երաւանց Գաշնակցութեան» և Հայրական Խնդրի մէջ սանձեց մի սրասուռչ կապ, հօր ու որդու յարաբերութիւններ Պրեսսանտէի ու Ալիէիսի միջև, և երբ որգին մեռաւ, հայրը Քաց անմիթթար Ենքը՝ աշի-

320

չիտակ ու վեհանան մի հոգի՝ նա շատ էր սիրել յՊրօ Արմենիս՝ ի խմբագրապետի նշնքան ազնիւ ու շիտակ գէժըը՝ ներդաշնակութիւնը կատարել էր երկու բնաւորութիւնների միջև, թէև մէկը ընկերակցական էր, միւսը անարխիստ ևւա Փրանսիացի բաղաբացիներ էին երկուսն էլ, ստորաւս Մեծ Յեղափոխութեան աւանդութիւններով, պատրաստ նետուելու ամենարևուն ու ամենավառագուար կռիւների մէջ՝ յանուն Մարգու և Քաղաքացու բռնաբարւած իրաւունքների:

* *

Յաւն ու ասիոսանքը ընդհանուր է այդ անակնկալ մահաւն առթիւ. ամենաանհաշա հակաուկորդներն անգամ խոստովանեցին Պրեսսանեի հոգու մեծութիւնը, գրւատեցին նրա անսովոր էրիւզիսիոնն ու մատուր կուրոշութիւնները: Անդիական մեծ օրգանները և ամենից առաջ *Times*-ը, յայտարարեցին, որ Պրեսսանեի ազգեցուծիւնը, իրեն առաջնակարգ դիւանագեւ-գրողի, իրեն անդիտակն ու համաշխարհային կենսերն ըստ-ծանօթ հրապարակատեսի, ասարեւում էր նորիսկ Մեծ Բրիտանիայի հանրային կարծիքի վրայ:

Յաւն ու ասիոսանքը ընդհանուր է, բայց այդ կորուստը, համամարդկային լինելով հանդերձ, հայերի մէջ է, որ յարուցանում է ամենախոր կսկիծը: Հայ ժողովուրդն է, որ որբ է մնում, կորցնելով իր ամենամեծ և ամենահմուտ փաստարանին: Հայ Յեղափոխական Պաշտակցութիւնն է, որ զրկւում է իր ամենանմուշեր եւրօպացի բարեկամից: Մի ժամանակ այդ բարեկամն էլ շատերի պէս մուրումն էր հայկական դատի և հայ յեղափոխական շարժումների ծագման ու էութեան վերաբերմամբ: Մի ժամանակ - մասամբ հանօտս կուլած թշուաւական ներկայացրած անգլիկութիւնների ազդեցութեան սակ-նա էլ ոչ-շատ բարեկամական զգացումներ կը սաներ դեպի այդ շարժումներն ու նրանց գլխաւոր գերակատարները:

Անցան այդ օրերը: Հանօտան շուտով մերկացաւ իր ոճրանիթն էութեան մէջ և Պրեսսանեին այնուհետեւ մէկն եղաւ այդ վառ մարգուն խորագանողներէց: Պրեսսանեին մէկն եղաւ այն վեհանան Փրանսիացիներից, որոնք 1895—96-ի շարդերից ի վեր հրապարակ ենու իրենց գրքը: Եւ իտարով պաշտպանելու Արևելքի Մեծ նահաւակին: Պրեսսանեի սիրտը արհւնում էր ի սես այդ անյուր ու անդագրում նահաւակութեան, որին ենթարկւում էր մի փոքրիկ, ընդունակ ու աշխատաւոր ժողովուրդ: Այդ ժողովրդի բարեմասնութիւններին նա ի մտայ ծանօթանալու առիթ էր ունեցել իր երիտասարդ օրերում, իր Ց. ամայ գործուհեութեան ընթացքում, և: Պետոյ մէջ, իրեն բարաուշար Փրանսիական դեսպանատն:

Երկար կը լինէր միտափ յիշատակել այդ սքանչելի մարդու եւաւայութիւնները հայկական դատի համար վերջին 15 տարւայ ընթացքում: Եւրօպայի մէջ Պաշտակցութեան յղացած բոլոր ձեռնարկներում նա ունեցել է ամենամտակի, ամենագործուն մասնակցութիւն: Պիեռ Վիլետտի հետ էր նա, երբ հիմնում էր առաջին յՊրօ Արմենիսը: Քանի՞ ժողովներ ու մտերմական խորհրդագրակցութիւններ մեզ հետ Պարիզում ու Փընէկում յՊրօշակի խմբագրատան, սակաւին Քրիտապարտի օրով: Քանի՞ հրապարակային ասենախոսութիւններ Փընէկի Պարիզի, Բրիւսսելի, Լոնդոնի Ամեն անգամ սրահը լեցուն էր ծայրէ ծայր և ամեն անգամ մեծ Փրանսիացին յուզուածը ու անվրէժ ծափեր էր յարուցանում հաղաբարու ունկնդիրների մէջ:

Նոյն սեսարանը Փրանսիական պարլամենտում, ուր Պրեսսանեին հայց հարցի տագնապալի վայրկեաններն ուղղում էր իր հարցապնդումները Քրանսիայի կառավարութեան Պարզ, սովորական հարցապնդումներ չէին գրանք, այլ լուրէ, բովանդակալի ասենախոսութիւններ, ուր հայ դատի պատմութեան հետ նա արձանագրում էր և հայ շարժման այլևայլ դրագները, թիւրք-համդերան բարբարոսութիւնների հետ յիշատակում էր մեր Յերոններին ու Աեդրանիկներին, ոգևորւում էր նրանց սրտոս ու անձնազոհ թախքներով շատագրում էր հայ Ֆեդայալուն:

Չենք ծանրանում յՊրօ Արմենիսի վերջին շրջանի վրայ: Չենք պատում, թէ որպիսի սիրով Պրեսսանեին սասանննք անօրենի դերը, որպիսի հաղագիւտ անշահահանդրութեան՝ նա որոշեց շարունակել իր հոգևոր զուակնի՝ Վիլետտի պաշտօնը ի նպաստ բազմատարնը հայ ժողովրդի: Չենք պատում այն առաջին ժողովը, որ սեղի ունեցաւ թերթի հրատարակման նախօրեակին, 1912-ի վերջերում, Պրեսսանեի սանը, Վիկտոր Բերարի և այլ Փրանսիացիների ներկայութեամբ:

Մինչև վերջին շունչը մեր թանկագին բարեկամը լուսասես էր մեր դատի վերաբերմամբ և շարունակ խրախուսում էր մեզ: Նա կուղեր, հարկաւ, այլ ձևի լուծոււ, նրան զարթցնում էր, որ եւրօպան աուագերմանական համաձայնութեան էր յանձնոււ հայաստանի ձակատագիրը: Նա շարունակ պահանջում էր հա յկակ և կան Լիբանան եւրօպայի հաւաքական հոգնաւորութեան սակ:

Այսօր այդ Լիբանանը, կարելի է սակը, ծրագրած է արգէն, թէև սակ Ռուսաստանի և Պերսիանիայի հոգնաւորութեան սակ: Ինչ ձև էլ սասնայ հայաստանի նոր սեփմը, ինչպես էլ որ անօրենի այնուհետեւ մեր ձակատագիրը.— հայ ժողովուրդը յուրանեօրենեւերախուսպարա կը մայ իր արևմտան բարգիւնեցիկն և Փրանսիա զը Պրեսսանեի անունը հիացմունքով սրտու:

3250

274-2000 A.R.A.R.®

Թեամբ կը հղովնէի միշտ մեր հերոսների ու նահապետների անունների հետ, քանի զեռ կ'ապրի Հայաստանի լեռներում ու հովիտներում հայ սերունդ և հայ բարբառ:

Մ. Չ.

Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Ա Ն

Ընթացած, 28 գեկտեմբեր

Հ ա կ ա բ ա խ ա ռ ա ճ ա ն շ ա ր ժ ա ժ . —

Յայնի է արգէն, որ Պարսկաստանի ներկայ կառավարութեան հաստատուելու օրէջ՝ սկիզբն է առել հակաբախտաբարձի մի շարժում, որի արևելոս արասայատութեանը հանդիսատես եղանք ամառը, մայրաքաղաքում, բախտարների և ժանդարմների ընդհարման ժամանակ:

Հարցը կայանում էր առաջինների զինամիասն մէջ: Եւ որովհետև բախտարների հովանաւոր համարող անդրկական բաղաբանութիւնն էլ համաձայն յայտնեց պարտիկ գահիճի այդ որոշմանը, ուստի և զինամիասնութիւնն ու բախտարների մի մասի մայրաքաղաքից վարուածը իրագործեց:

Մայրաքաղաքում նրանց ազդեցութիւնն ու սյժը ջլատուց յետոյ, հակաբախտարների շարժումը երևան եկաւ երկրի հարաւային մասում — բախտարների ազդեցութեան բուն շրջանում — Սպահանում, Բիրմանում, Եազրում, մի ուրիշ կերպարանքով: Սկզբում խուլ, հաս ու կտոր բաղորներ, ապա հետեւեց վերոյիշեալ քաղաքների յամբողջ ազգաբնակութեանս՝ անուից հեռագիրների մի տարափ, ներքին գործոց միխտարութեան մէջ և այլուր: Այդ գիտնեցեցով յազգաբնակութիւնը՝ պահանջում էւ պաշտանակ անել իրենց նահանգապետներին:

Ըարժումը աւելի մեծ չափերի հասաւ և մասսային բնոյթ ստացաւ Սպահանում, ուր ազգաբնակութիւնը բազմաբ փակելով մզկիթներում բեռս նստեց և բողբոջ աւելի ուժեղ հնչեցնել փարձեց:

Եւ թէև անդական նահանգապետների սպառնալիքով շարժումը զսպեց, բայց և այնպէս կառավարութիւնը, հիշուած այդ բողբոջների վրայ, 3 քաղաքի նահանգապետներին էլ պաշտանակ արեց, Այդուհանդերձ նրանց տեղը նորից բախտարներ նշանակեց: Այսպէս օրինակ, Սպահանի նահանգապետ նշանակեց նախկին միխտարնախագահ Սամալը-Սալթանէին, Բիրմանի՝ Նոյն անդի նահանգապետի եղբայր Սարդար-Մոհթաւազիմ և այլն:

Այս անունուները — բայց մանաւանդ առաջինը — ըստ էութեան, մի վարկարեկուծ էր բախտարների համար: Մի քանի ամիս առաջ մարտը Պարսկաստանի

կառավարիչ համարող պրեմիեր Սամալը-Սալթանէն նշանակում էր ինչ որ Սպահանի նահանգապետ:

Զգալով այդ նւաստացումը, Սամալը սկզբում վերընախանայեալ հրատարում էր իրեն արած պատուից, բայց յետոյ, անդրկական զեպանտաան ներշնչմամբ, նա ստիպան եղաւ ընդունել վզին գրուած պաշտօնը և Սպահան գնալու համաձայնութիւնը յայտնել:

Այս անգամ մի աւելի ծանր վարկարեկում էր սպասում նրանց: Ինչ խօսք որ բաւական չէր նրա համաձայնութիւնը: Մի այնպիսի գրութիւն էր ստեղծուել, որ գնալիք վարի ազգաբնակութեան կարծիքն էլ նշանակութիւն ուներ: Իսկ սա զե՛մ էր: Ինչպէս Սպահանից, նոյնպէս և Բիրմանից ու Եազրից նորից բողբոջներ տեղացին, նորից ազգաբնակութիւնը բազարգույով և մզկիթները բեռս նստելու ցոյցերով բողբոջ նորընտիր նահանգապետների դէմ և բացարձակ շեշտեց բախտարցի նահանգապետ շրջաններու իր որոշման վրայ: Ինչպիսի արեւի իր իսկական կերպարանքով էր երևան գալիս: Մինչ այդ, եղած շարժումը իր հիմքում, որոշ շրջաններում ցանկալի էր լինում բացատրել խնդրի առարկայ վայրերի նահանգապետների անհաստեան պահատութիւններով: Այժմ հարցը այդ նեղ շրջանակից գուրս գալով ընդհանուր ցեղին էր վերաբերուած:

Եւ այդ աւելի ևս շեշտում էր այն հանգամանքի պատճառով, որ երբեմնի պրեմիեր — ամենաաւելի ընկնողը այդ ցեղի — զե՛մ աւելի ուժեղ էին բողբոջում և Սպահանում աւելի յուրը կերպարանք էր ստանում: Ղեկավար հանդիսացող կրօնապետ մուշեքիճների պատուերով շրջակայ գիւղերից բաղաբ էին թափուել մօտ 8—900 գիւղացիք և հաւաքելով Մեյրան-Ըահ կոչուած վայրը, հոգևորականութեան հրահանգին էին սպասուած Միւս կողմից բախտարի խմբեր էին կենտրոնանում քաղաքի մօտակալքում:

Այնուհը Սամալի դէմ առաջ էր քաշուած Զիլի-Սուլթանի թեկնանութիւնը: Այդ թեկնանութիւնը հրապարակ է հանում և նրա համար ուժեղ պրօպագանդ մզում տեղեկան ռուսաց հիւպատոսարանի և ռուսաց բանակի զիրեկաօրի կողմից:

Ինչպէս մինչև այժմ, այս դեպքում էլ, երևի ռուսական ազնեանների այդ ուղղութեամբ արած քայլերը այնքան բացարձակ և գրգռել են եղել, որ զայրացրել են մինչ այդ համարող բախտարցիներին, որոնցից մէկը Եեեում է ռուսական հարբած ուրազնդին, երբ ա իրեն խիստ անվայել է պահելիս լինում քաղաքում:

Եւ այդ պահանջի հիման վրայ, կառավարութեան կարգադրութեամբ (և մայրաքաղաքում գտնուող բախտարի ցեղապետների համաձայնութեամբ) Ամիր-Մուշախիբ (որի մարդկանցից է լինում Եեեոյ բախտարին) վերըն համաձայնում է ներդուլութիւն խնդրել ռուսաց հիւպատոսարանի:

ստոյց անհանդ պեպքի առթիւ և այդպիսով ինչդիրը վերջանում է:

Ի տես օրէցօր լայն ծաւալ ստացած հակաբախտաբանական այդ շարժման՝ վերջինս ցեղայականները ժողովներ են գումարել գործունէութեան ուղի ընդգծելու համար: Թե՛ ինչ որոշումներ են տրուել, ի հարկի յայտնի չէ, բայց գրանից յետոյ բողոքող քաղաքները հանգըստացել և նշանակած նահանգապետներին ընդունելու համաձայնութիւն աւել:

Այժմ նահանգապետները պատրաստութիւն են տեսնում իրենց պաշտօնատեղին մեկնելու: Անմիջապէս չհանապարհելու պատճառն այն է, որ մի բիւջէ սպասուած են մինչև մարտը վերջնականապէս խաղաղուի:

Փորձենք այժմ գտնել այն ձևերը կամ մասները, որ այնքան ճարպիկ կերպով բախտարների վարկարկուած են պատրաստուած:

Ինչպէս վերնում նկատեցինք, բախտարների զինութախումբ կառարեց կարելի է սակ միայն այն համաձայնութեան շնորհիւ, որ անգլիական կառավարութիւնը սեյ կռաւարտութեան:

Իր առևտրական յարաբերութեան համար երկրի խաղաղութեան ձգտող անգլիական քաղաքականութիւնը գտնելով, որ բախտարների՝ երկրի հանգստութիւնը վրձագող և առաջակային քայլերը անխուսափելիօրէն ժողովրդական բողոքներ պիտի առաջ բերեն, համաձայնում է նրանց զայելու առաջարկին:

Չարման այդ որոշումը տրուած է այն ժամանակ, երբ կարինտի ղեկավարը ըստ էութեան հանդիսանում է ներքին գործոց մինչտար, բախտարների երգեւոյ հակահարձը էլ յըն-Պովէն: Աս, Անգլիայի հետ համաձայնութիւն սննննալով, փոստահար իր վրիժառութեան գործին է ձեռնարկուած Մայրքաղաքում իր նպասակին հասնելուց յետոյ, նա իր գաւելը շարունակում է և՛ բախտարքիները բուն համարող հարաւային Պարսկաստանուս:

Եւ գուցէ այստեղ էլ նա նոյն յարաբերութիւնը գտնէր — քանի որ բախտարի երկու հոսանքներից մէկի ձեռք-սուսներին համապատասխանում էր Սարգար-Աստղիան հոսանքի պարտութիւնը — եթէ նորից երևան չգար անգլիական քաղաքականութիւնը, որի համար երբեք նպաստաւոր չէր իր հաւատարմ գաշնակից համարող բախտարների այդքան անանկհարձի վտարումը ասպարէզի: Եւ, ինչպէս աստիճան, Անչև ներշնչութեան ազդեցութեամբ բողոքող քաղաքների ամբողջը գաղաբեցնում են գործադուլը, բայց անում բազարը և հաշուում բախտարի նահանգապետներ ունենալու մարին Չմոտանանք յիշել, որ հոտաբախտարական շարժումը համապատասխանելով առևտրական քաղաքականութեան խրախոյս էր գտնում և նրա կողմից:

Չիներ գաւեր նիւթող ձեռքը, շինելին կրկնակի ներ-

շնուածները և բուրբ պղտորող մասները, այս շարժումները կը նկատուէին իրը ժողովրդական գիտակցութեան մի գեղեցիկ պատասխանութիւն, արգար մի բողոք բախտարների գործադրած բռնութիւնների, թուանների և կաշառակերութեան գեհն իսկ ներկայ իր բնոյթով նրանք գայիս են մի աւելորդ անգամ շնչապետ պարսիկ ժողովրդի անգիտակից, խաւար վիճակն և ագիտարար օտար շահերի օգտին գործիք դառնալու ցաւալի երևոյթը:

Ս ա լ ա Ր - Դ օ Վ Ղ Է Ի Ժ Ե Կ Ե Ն Ո Ւ Ժ Ը . — Արևելի վտակներ, մեծամեծ աւերութեան պատճառող և նիւթական ու ազգական այնքան միջոցներ սպառող Սալար-Դովլէի սերագործութիւններին վերջ ապու համար, Իրանը շնորհակալ պիտի լինի առևտր քաղաքականութեան կրած փոփոխութիւնից (այդ հարցի առթիւ): Մի փոփոխութիւն, որ զուգորդում է Անչը, ղեկի բախտարներն ունեցած քաղաքականութեան փոփոխութեանը:

Ուռուական վերջին ընթացքը Սալար-Դովլէի հարցում երկու կերպ կարելի է բացատրել. — կամ այն է, որ երկրի վերջնական խաղաղացման վերաբերմամբ երկու հովանաւոր պետութիւնների մէջ նոր համաձայնութիւն է կայացել և այդ մարզ վտահայտներ են տրուել խնամակալին և կամ թէ ժամագրանների օրէցօր կազմակերպւելու երևոյթը որոշ երկիւղ է ներշնչել առևտրական գիւտագիտութեան: Բացառութեք վերջին երկուգրութիւնը — Ինչպէս յայտնի է, Համազան Բերմաշահի շրջանը համարուած է առևտրական ազդեցաւոր: Յայտնի է նոյնպէս, որ Սալար-Դովլէի գործում էր մեծ մասամբ այդ շրջաններու: Կինչև վերջին ժամանակներս նրան զայելու համար ուղարկել են բախտարքիները և հայ ու պարսիկ մուշահարներից կազմած բանակներ: Ներկայ մոմէնտում այդ բանակները ջրեւել են և նրանց փոխարեն կազմակերպւել է շէնքերի ղեկավարութեամբ, ժամագրելով, որ անգլիական գիւտագիտութեան կողմակից է համարուած:

Արզ, Սալար-Դովլէի սկսելիք խռովութիւնների ղեկավարում, նրա ղեմ պէտք է ուղարկուէին, բնականաբար, ժամագրական գնդեր. կամ ուրիշ խօսքով՝ առևտրական շրջանն էլ պիտի մուք գործեր ռազմական զօրքը՝ մի բան, որին ամեն կերպ ղիժարում է առևտր քաղաքականութիւնը, աշխատելով յօգուտ յիր զօրքը՝ — պարսիկ կողակներին:

Ահա այդ պատճառներով 800 պարսիկ կողակներ առևտր զօրավոր Զախարչէնկոյի հրամանատարութեամբ գնում են Սալար-Դովլէի գէտն Բանակը սեղ հասնելուց յետոյ, առևտր կուի, դիւնթ իշխանը՝ ներկայանում է բանակի հրամանատարին: Թէ ինչ խօսակցութիւն է տեղի ունենում նրանց մէջ, յայտնի չէ: Սալարը նորից անհաստանում է և երկար ժամանակ լուր չի լինում նրա ապագայ անելիքներից: Վերջում նա

անսկզբի կերպով գալիս և ապաստանում է Քիրման-շահի ուսաց Տիպագոսարանը:

Այդ օրւանից առաների միջնորդութեամբ նրա և կառավարութեան միջև բանակցութիւններ են սկսուած, որ յանգում են հետեւեալ եզրակացութեան.

ա) Սալար-Գոզլէն թողնում է Պարսկաստանը և տալիս 8000 թուական ուժեղ է ասանում կառավարութիւնից, երան վերադառնալու գէպքում՝ դադարեցուած է ուժեղը:

բ) Սալարի մի երկու կողմ կառուներն անցնում են կառավարութեան, որը նոյնպէս իր վրայ է վերցնում նրա՝ ուսաց բանկին ունեցած պարտքերը:

(Ձըքնենք, թէ ինչո՞ւ է ուսաց բանկը մի բաժնատիրների և երկրի խաղաղութիւնը վրձովից պարտք աւել. նոյնպէս մի կողմ թողնենք այն թէ ինչպէս եղաւ, որ վախեցած կողմների ներկայութիւնից, առանց նոյնիսկ կռիւի նա եկաւ և անձնատուր եղաւ, ապա եղած ներշնչմամբ՝ ուսաց Տիպագոսարանն ապաստանեց: Այդ արտառոց երևոյթների քննութիւնը մեզ հետուկը տանէր):

Համաձայնութիւնը կնքելուց յետոյ, մի վաշտ կողմների պաշտպանութեամբ, Սալար-Գոզլէն Քիրմանշահ-Համ Գանդաքին, Ռաշա-Էնզելի գծով Երրոպանցաւ և վերջապէս Քիրմանշահի շրջանն ազատեց երկուստեք եղած — Սալարի և կառավարչական բանակի — աւերութիւնից ու կողպուաներից:

Նրան ընկերակցում էին Ջախարէնկո և Ղազինից Տիպագոսո Ռոմանովսկիի երկուսն էլ ուսաց գէպպանատան շնորհակալութեան են արժանացել իրենց մեծ ծառայութեան համար: Կողմների մի մասը Քիրմանշահ Ճալով, միւս մասը մեծ շքով մարտաբազար վերադարձաւ:

Պարսից մամուլը վերջերս աւելացել է ազատական մի թերթով: Նախկին «Բարազ» համարեա հին խմբագրութեամբ վերսկսել է հրատարակել և անխնայ քննադատել երկրի զեկավարներին, դարձաններ առջարկել երկրի վերանորոթեան վերաբերմամբ և պայքարել օրէցօր աւելի ոյժ ստացող հին մարքի գէտ: Թուած է թէ թերթն ուղղւած է հաւատարմի Ճալ իր նախկին սկզբունքներին ու ուղղութեան: Արտաբախի է նրա վերաբերումը և լաւ ժամանակին, երբ հասարակական կեանքի հետ տափակացել էր նաև մամուլը: Ուրախախի է և ընդարեւութեան արժանի նրա պայքարը: Սակայն կասկածելի է նրա յարասե կոյուութիւնը:

Կ. Կ.

Թ Ե Ր Թ Ո Ն,

Ի Մ Բ Ա Ն Դ Ը

IX

Ծ Ր Կ Ո Ւ Ծ Ո Վ

Բանդապետն ինձ արտօնեց, որ յօրինակ այլոց, միջնորդի լուսամտախ առաջ նստել ու ծովը վայելել գրեթէ անբող օրը: Սա ստիկ արտօնութիւն չէր. իմ տանըլից, իմ յիմարկան կացութեան մէջ մի կատարեալ փրկութիւն էր ինձ համար: Մի բանի բողեւելուց զբառանքն իսկ՝ հազարաւոր արեւի և միշտ կալանաւորի համար, իսկ այս խնթապանը շոգեբերի մէջ, այն ասարսփելի պայմաններում լայնարձակ ու ազատ ծովը դիտել խոհերի անձնատուր՝ սա գերազանցում էր իմ աննահա համարակի, աննահա հրապարակը երաջը:

Վաղ առւուստից գոբոս փախայ մեր գարշահոտ սենեակից, ուր իմ մորթիմով գծախա ընկերակցից արդեն մերկացած՝ թուշուար ստեղծերը շարունակ էր մարմնի վրայ: Սիւնայքը պարտէր. սոհասպանն էր բալլում յետ ու առաջ՝ ասարսփութեն սուլելով մի վառ եղանակ, կամ մտանում, նայում էր ներս գանների փոքրիկ բացւածքներից: Յետեկից լսող շղթաների համառօտ շտապիւնը ուշքս գրաւեց, վեր եկան չորս կալանաւորներ մի վերմակի չորս անկիւններից բռնած՝ որի մէջ ընկած էր մի ուստապառ, գրեթէ ուշաթափ հիւանդ, ասացին որ գիշերն այսպէս ուշաթափեց սաստիկ սոթթիւ Հիւանդին ձգեցին մի երկար նստաբանի վրայ և դուրս գնացին: Դեղատանից եկաւ Ֆելչըքը:

— Աս, էլի բերին, սպասիր աղանենակ, ասաց նա, խելոյն ներս գնաց գեղատուն ու շուտով յետ եկաւ թղթի մի փաթեթը ձեռքին: Նա արագ-արագ բաց արեց հիւանդի փորն ու կուրծքը և ապա մի քանի թերթեր փակցրեց նրա մարմնի վրայ:

— Հիմա դու խելոյն կը լաւանաս, խելոյն, ասաց նա, երկրի մի խորհրդաւոր ժպտով ինձ նայելով:

— Ինչ է այդ հարցը:

— Սիւնայ, աննահա ճոր ճոր, մանանեթի թերթիկներ, թո՞ղ մորթի մի լաւ ալուր, կը տեսնէ՞ք, ինչպէս կը վերկենայ կը փախի, սուտ հիւանդ է, սրանց հետ ուրիշ կերպ վարել անկարելի է. այ, կը տեսնէք, հիմա կը փախի, այդ ուշաթափ մարդը:

Եւ նա ձեռքով պինգ սղոյում էր մանանեթի թերթերը հիւանդի մորթու վրայ:

Շուտով մորթին այրեց, կպինաց, հիւանդը ջնջեց, ճչաց, անքաց, կնիկ-կնիկ թաւը աւելցրեց, բոյց չվերկացաւ, սփախաւ, օրով հետև ոյժ չունէր... գծախալը ծանրապէս հիւանդ էր:

Ֆելչըքը դուրսն օրօրեց, իր ստաբախի, իր անորո՞մ փորձից սո՞՞թահոտ:

— Արեմն հիւանդ է, ժամաց նա, վերջերց ժամա-

ներէ՛ն՝ Թողնելով Տիւնդի մարտի վրայ լայն, կարծիք վերքեր, ինչպէս երբեք ճակդեզ, ապա կարգադրեց նրան սենեակ ներս տանել մինչև բժիշկը գոյ տեսնի: Բժիշկը գալու էր երկու օրից յետոյ: Կիւսանդը նվճում էր, Տիւնդը վառում կր...
 Հիւսացոյ՝ որ չլլեմ ձայնը:

Այլ ու ձախ՝ բանդասենեակների դռների վրայ կուսիճով նշանակած էր ներսի Տիւնդների թիւը: Մեկի վրայ կարգացրի՛ր յերկուսը ողջ մեկը՝ մեռած: Ներս նայեցի. երկու Տոգի դեռ Եանր տնքում էին երկու պատերի տակ, իսկ երրորդ թախտի վրայ անշարժ ու սառն՝ ձգւած էր մի դիակ, մի աճազին դիակ: Գուսնայեցի. երկու որ առաջ նա իմ սենեակի գոյն բացուածքից սանդղից ճաքաբացուած լեզուն էր զոյն տալիս և մի կտոր սառուց խնդրում: Այժմ մեռել էր մարդը շղթաները սաներին: Առաջ անցաւ:

Հարեան սենեակում երկու Տոգին էին. մեկը անքում էր անոյժ, իսկ միւսը՝ խնդրող սենդի ուժգնութիւնը մի փոքր սնդղեւոր Տամար, երկու ձեռքով սղնի էր ճակատին շրջով լի կուռ ամանը, որ նա Տոգի էր կարողանում պահել իր շորացած, վախա բազուկներով:

Հանդիպակաց սենեակում վեց Տոգի կային, վրձնի գեղաստեղ սղաժարդիկ, ոմանք թախտերի վրայ պարկած, ուրիշները պատե պատ ընկած ինչպէս Տրդե. Տոյժ բաւած քնակարանում և ցախ ու անէճքի մէջէն էին արձակուած Ա. ինչպիսիք գիտէի. նախընթաց օրը ֆելդշերը կնդուտ սանդղեով նրանց ինչ որ գնդ էր արկել և ամենքն էլ վարակւած, բորբոքած խոցերով սառու պում էին, սպասելով բժշկին, որ շարաթը երկու անգամ էր բանդ այցելում:

Գեղի Եանջ էր շատպում, նրա գեղն ու բոյրը վայելելու և ուռուց ցրեց այս միւսը՝ մարդկային տանը նախի Եանջը, որ ետում ու փրփրում էր չորս կողմի սենեակներում, այս գունքի յեակում, այս անՏրապոյր ու մառլ միջանցքում: Յետոյ արածս անվասնք չէր, դաներից ներս նայելը խառն արեւելւած էր և վարձուքս կարող էր պատմու գառնուր որ ինչ վերստին փակէին:

Եւ ինչո՞ւ նայել, ինչո՞ւ գիտել այս բոյր ստոկոնն ու գարշունքը, մասեում էի ես, երբ միանգամայն անզօր եմ մաղի շափ անգամ մեղմել սառապողների ցուկերը: Պեանքը յաւիտենական գոփքն է, բանդը՝ իր Տիւնդանոցով նրա մի մասը: Առոչնի տառաջ անցնել գեղի լուսամուտը, որ գտնուում էր միջանցքի արևելեան Եայրին: Աերջին սենեակը, սակայն, ուշադրութիւնս գրուեց և ես նորից կանգ առայ: Այստեղ երկու Տոգի էին—մի կողակ և մի կոյր Եերունի թիւրքը: Զինական բեխերով, լիքը, կոյր գեղքով, մնդուրական մանր աչքերով ու գուրս ցցած այտերով այդ կողակը մի երազող էր, մեկն այն ինքնատիպ, խճուռ ու պարզաբերա ուռաներից, որոնք առանց կրթութեան չգրեան ինչ մի

ներքին մղումով սրում են ապրել բնազդական միտքի մասեութեան, փնտրում են յաւիտենական ճշմարտութիւնը և իրենց դաժանօրէն անողորմ իրակառութեան մէջ, ցուերի բեռի տակ կաացած՝ շարունակում են հաւատալ արդարութեան յաղթանակին, շարունակում են իրենց սեփական Տոգից բքրել: Հասարակական ու բարոյական սենեաբարդ առեղծածները լուծման երկունքով: Նա շրջում էր միշտ Ասուածաշունչը թեկ տակ, միշտ պատրաստ ամենակննոտ, ամենավերացական խնդիրների մասին վեճի բունել ում հեռ ուզես: Հաստ սովորական, շատ աննշան քաղաքական մեղադրանքով՝ նա ստացել էր ամենածանր պատիժը, յանուն և ի ներ իր գաւանած ճշմարտութեան: Գուտի ժամանակ, ուր ինքն էր իր պաշտանքը, նա բացել էր իր անբաւուն Ասուածաշունչը, ոտք էր կանգնել և դատաստագի մեղադրանքից յետոյ՝ իր խոցն տեսլ:

— Ահա սուրբ գիրքը, պարոն՝ դատաւորներ, տեղ էր նա, որին երևի դուք էլ էք հաւատում, որովհետև կարծեմ բրիտանեայ էք: Նա փնտրեցի, փնտրեցի այս ճշմարտութիւնների մեծ մասեանի մէջ և չգտա՞յ ո՛չ ձեր օրէնքի յարձանները, որոնք մարդկային ոխն ու յիմարութիւնն է թելագրել, ո՛չ ձեր դատելու իրաւունքը, որ դուք էք իւրացրել ձեզ և ո՛չ էլ իմ դեմ հանած մեղադրանքի Տիւնդները, որ դուք էք յերկուրէլ ըստ ձեր քմաց: Եւ որովհետև այս գրքից դուրս՝ չկա՞յ ճշմարտութիւն, չկա՞յ արդարութիւն, չկա՞յ իրաւունք, ապա ուրե՞նք այս դատարանը յաւազակների այր է՞, ինչպէս սասց Գրիստան և դուք սուկական ուղազներ. Տիւնդ դատեցէք ինձ:

Եւ գտանէ էին—սովորական բերդարգելութեան փոխարէն նրան դատապարտելով իրաւունքների զրկման և ցմահ քաջորի միջրիւծում: Արդքը դատարանից բանդ եկու առանց յաւճուների, արՏամարՏական Ժպիւրը շրթունքներին և Ասուածաշունչը յաղթանակօրէն թեկ տակ:

Ահա այս ճշմարտութիւն որոնող փոզկն եր նստած կոյր Եերունու դեմադրեմ, բաց Ասուածաշունչը վրայ կաացած:

Ո՞վ էր Եերունի թիւրքը և ինչո՞ւ էր բանդում, չգրեան: Աչքերի սև խոռոչները գիմացի պատին ուղղած, սառններն իրար սղմած և երևի վազուց հեռե Տամբերութիւնից դուրս եկած, նա փնչացնում էր իր ուռնգներից, կատաղաբար լսում էր այս յամա դանահաւատի՝ բարոզը, որից բժաբանում էր իր հաւատացեալի Տոգին: Ազարի Ազարի ծառանում էր իր անզուս նստած, նա մերթ զայրիթով ծառանում էր իր անզուս ու մերթ ցածանում, մերթ յաչքերն էր կիտում՝ ներքին խոռոչից ու մերթ սառնները կրճատում ցատումով, ապա վերստին հանդարտուում էր, զպզում ինքն իրան դառնութեան բաժակը մինչև սակը խմելու համար: Աւ այդ ժամանակ մասեերով զլաճգօրէն խոռում էր իր հինայած, կարծիք միւռնքը:

Կազմակերպի փոխը չէր. նա ասեալ չէր տեսնում դիմացնի ասնթաքը ու շարունակում էր իր մտնետուց առաքելութիւնը: Նա տուում էր.

— Լսո՞ւմ ես մաշագի—ուսուները սիրում են ամեն մի թիւրքի մաշագի կոչել—լսիք Աստուծոյ խօսքը, ես քեզ ասում եմ, ճշմարտութիւնների ճշմարտութիւնն է այստեղ գրւած—ու նա ձեռքով ու փոքրիկ խփում էր առաջի հաստակազմ գրքին:

— Աստա ֆուռուս (քաւ լիցի), բացականք թիւրքը, հզոր, անպարտէի համոզուելով ու յամուսութեամբ:

— Կոյր ես է՛հ, մաշագի, ո՛չ միայն աչքերդ, այդ ոչինչ, այ՛ այստեղդ է կոյր—նա մտքը անկեց թիւրքի կրծքին—ու շեա կարողանում տեսնել Աստուծոյ լոյսը:

— Մուհամմեդ ասուլ ալլահ—պատասխանեց թիւրքը այնպիսի հպարտ շեշտով, որ կոչակը մի պահ մնաց շարած ու կանգ առաւ, սակայն իսկոյն շարունակեց:

— Լսի՛ր մաշագի, ճշմարտութիւնը իսկ քերտը աշխարհ, աչքերդ կոյր են, գոնէ թող հոգիդ ասնին այդ ճշմարտութիւնը, սաա Եիսուս ֆրիստուս, ամէն:

Սա արդեն շարագանց համարձակ պահանջ էր. կոյր ծերունին զայրոյթով ոտքի թռաւ, ձեռքերը ապրանքի հակառակորդին բռնելու համար, որ ինչու ունեց նրանից Աստածաշունչը գրկած է նրանք սկսեցին պոսոսներ գործել իրար յեակեց:

— Եիսուս, ֆրիստուս ամէն, կրկնում էր կոչակը:

— Մուհամմեդ ասուլ ալլահ, յամուսարար ու բարձրաձայն պատասխանում էր թիւրքը:

— Եիսուս, ֆրիստուս, ամէն:

— Աստա ֆուռուս...

Ու չորս կողմի մեծնողների, տեքստը հառաչողների, ձիչ ու անկեցի մէջ մերթ լուում էր կոչակի հանդարտ ու համոզիչ ձայնը, մերթ լմբոսա թիւրքի հպարտ ու քեկնով լի պատասխանը, որի իւրաքանչիւր հնչելը անսանձ ու մոլի համոզմունքի շեշտն ուներ. թուում էր, թէ նա պարտաւտ է աշխարհը կործանել, միայն թէ կարողանայ լուեցնել իր հակառակորդին, չլսել նրաստեղի ձայնը:

Դրական շարունակութիւնն էր ասեալ կապել իրար այս երկու արտառոց արարածներին, մէկը ճշմարտութեան հետաւում, երազող միւսը յաւիտենապէս կոյր է երկուսն էլ պարուած ընկերական սխաւար կազմի բնութիւնի Եւ կեանքը—ցու ու արցունքի կարուան—գնում էր իր ձեռքով, թողնելով որ ճշմարտութիւնն ու կարութիւնը ըզգանն, կրծքանն իրար ..

Միւսը հետուր ծայրից բարձրացաւ մի աղիողորմ Ե՛հ, յեա նայեցի. գիտեի, որ այդ մեր թիւրք բազմնապանն է հեծեծում, սներում աւագ վերակացուի ուսեղ հարանների սափ:

«Ուրեմն ժամի տասն է» մտածեցի տերութեամբ, որովհետեւ գիտեի, որ ամեն առաւուս ձիշա՛ այդ ժամին է գալիս այդ վերակացուն է միշտ նայն տեղում, նայն ձեւով գանակեծում այդ շարաքստա արարածին Կար-

ձահասակ հասա, կարճ պարտնոցով, թուփ գեմքով, մանր աչքերով մի երիտասարդ էր թիւրքը, որ չգիտեմ ինչ աննշան յանցանքի համար գատապարտւած էր մի քանի անուշա բանտարկութեան. այդ թեթեւ պատիւ էր պատճառը, որ նա մեծ մասամբ ազատ էր կախում ու միջանցներում, բանդային թեթեւ աշխատանքներ էր կատարում. Ե նրան էր յանձնւած բաղնիսի հսկողութիւնը: Աւագ վերակացուն մի ահագին անասուն էր, բարձրահասակ, թանձրամարմին, բուծ ձեփառով ու աչքերով, լիքը չըթուներեքով մի «հին գալլ»:

Սակայն ի՛նչ էր թիւրքի յանցանքը, ինչու էր նրան ծեծում է ամեն օր, բանգում այդ ոչ ո՛չ փոքեր, միայն ամենքս անպէս ընտելացել էինք այդ ծեծին, այնքան սովորել զո՛հի ցաւափին աղաղակներին, որ այլ եւս չէինք էլ հետաքրքրուում, գիտէինք միայն՝ որ երբ բազմնապանն ծեծում են, ասել է ժամի տասն է:

Արդեն լուսամտաի առաջ էի, հայեացքս դեպի ծովը ու գոհ էի, որ վերջապէս օգ եմ շնչում. երկինք դիտում ու յարաշարժ, կնիգանի ծովն եմ տեսնում, երբ ժամացաւ ինչ ծեծւած թիւրքը:

— Ապանեց, սպանեց ինձ անիրաւը, սոսց նա ձախ բազուկը արորեղով, ուր դասակի վրայ մի կապոյտ լայն նշան կար:

— Ինչու է ծեծում քեզ, հարցրի ես կարեկցութեամբ: — Ըս՛նքով, ի՛նչ իմանում, ծեծում է էլի, վերակացու է, որ սիրան ուղեց կը ծեծի, ո՛ր է նրա ձեռքը բռնողը.. զնա չունի, մեծաւոր է, սա էլ բանդ է, ծեծում է, թող ծեծի, բայց լսիր Ասուած կայ վերելը, այնքան էլ ծեծ կը լինի, ամեն օր, ամեն օր, ամեն օր, ոսկորներս փշրեց:

— Գնա քանդառ բանդագետին:

— Աւելի կը ծեծեն, եղաւ պատասխանը:

Կարեւորեցի, իրաւունք ունէր բանտարկուել միայն ստապելու իրաւունքն ունի. ուրիշ ոչինչ...

* * *

Թիւրքը հեռուացաւ միշտ գատաղը արորեղով: Մնացի մննակ ու գոհ էի:

Դարձեալ ծովն էր առաջս, այս գեղանի ու վայրագ ծովը, ուր տիքները փոքրի մէջ սանձւած, ինչպէս մենք այս ստապուար պարիսպների մէջ, ետում են, փրփրում, ունում ու որոտում փոթովորտ փշրերներին, ծաւալում են ու փրփուրէ բազը ջցած, գեպի փոքրն են վազում, ժայռերն ու աւազն են շանգաւում, որպէս մեր ասնլանքը մեր կուրքը:

Այժմ նա խաղաղ էր, նրա յստակ ու խոհուն կապոյտը ասրածուում էր հեռու. հեռու, ու թուում էր անեղը, անվերել ծեծ առաւույց էր, բայց արդեն չօգ էր, ջերմ արեւը սակէ ցրվեքով ողողել էր ջրերի միապաղաղ հարթութիւնը, որ մերթ ընդ մերթ թրթում էր թեթեւ հոսից, յաւնիփ արիւնքներ հանում է առաւուս

ափերին փրփուրէ անծայր երիզը փռոււմ Փոքրիկ մանուկները մերկ ու կայտառ՝ խայտում էին աւազների վրայ, խիռուշներ ու ճլճուներ հաւաքում, կամ իրար քաշքշելով ծովն էին նետում, ուր խորը էրին Մի պատանի յայտնեց սրարձան ձիւ վրայ, հասաւ ցած թռաւ ձիուց, մերկացաւ, թեթևորէն թռաւ ձիւն մերկ թիկունքին և խոյացաւ այլքների մէջ։ Երիվարը ջրերի մէջ ծածկեց մինչև պարանոցը, փնչացնում էր լայն թեթածակերից բարձր պահելով գլուխը և երևում էր, որ անասման հաճոյք է ստանում զով ու գուրգուրիչ ճեղուկի մէջ լեծօրը մտաւ եր, առիթ խեղդիչ կեսօր, երբ ծովափ հասան հինգ կանայք, կազանեան թաթարուհիներ, երիզը երիտասարդ և երիւուր տարեց, վերջինները իրենց փէշերով ու բազուկներով փոքրիկ շիրմ կազմեցին մինչև որ ջահիչները մերկացան ու ծովն ընկան, ապա իրենք էլ իրենց հերթին, հանդարտօրէն, առանց խռովքի մերկացան, արևին ցուցադրեցին իրենց մեղմ ու յոգնած, խորշոմած մարմինները և ծովմասն։

Դէմ ու գէժ մի փոքրիկ անակ կար հէնց ծովափին ձգած երկար պատշաճարով, ուր մի դեռտասի կին գնում գալիս էր անսեսութեամբ զբաղած և երկու փոքրիկ երեխաներ 5—6 տարեկան, խաղում էին մի փոքրիկ շան հետ, որին ի վերջոյ գէպի ծովը բաշ տահն լողացնում համար Մայրը յետ էր կանչում, նրանք յամուսնու էին և շտպում գէպի ջրերը, քաշ տալով կողկանձող շնիկին իրենց յետակից։

Հետո մի նաւ էր գնում ծուխ արձակելով և ձկնորսական երկու առագաստանաւեր իրարից քիչ հեռու, իրենց ձերմակ թևերը փռած որպէս վիթխարի թռչուններ, հանդարտ օրօրում էին ջրերի վրայ ևւ այնքան կենք կար հեռացող շեղծնաւի հպարտ ընթացքի մէջ լիթները ձեղքելով, ինչպէս կենսւրի մի թռնածու քաջած պատառ՝ գնում էր նա, ով գիտէ գէպի ո՞ր ափերը, գէպի ո՞ր հորիզոնները, ու նրա շարժումները՝ գիտակից, մանջող՝ երտես, հեքը՝ ախրական նրան դարձնում էին իրք մի բանական արարած, ազատ ու երջանիկ, որ գիտէ ո՞ր է գնում և ինչու և եւ այնքան երազ կար առագաստանաւի նազելի օրօրների, նրանց տարփոտ գրկախանումութեան մէջ այլքների հետ, որ թռում էր թէ նրանք էլ կենդանի էակներ են, արևի ցուրէրն են վայելում և ծովի յուսթի կրծքից անասելի հրապոյրները քաղում։

Կայում էի գէպի անծայրածիր հեռուն և հոգիս սուրում էր շողենաւի յետակից՝ ինչպէս այն թռչունները, որոնք բաց ծովում ընազդորէն ապաստան են փնտրում կամօրի վրայ, և սիրաւ թրթռում էր ազատ, արձակ կենացի համար, որպէս այն առագաստանաւերն այլքների վրայ.....

— Ա՛ն կենաց...

Ես չէի, մէկը՝ կարծես իմ հոգու խորքից հառաչեց իմ գաղտնի խոհերը։

Ձերև նայեցի—կողք կանգնած էր մի երիտասարդ շղթայակիր, վտիտ, թուռայից գեժբով, թորախտի աննդից միշտ հրուրորբ աչքերով, միշտ գազազած ինչ իր հոգին բարկութիւ, որպէս անեղի իր մայրիկը։ Անունը գիտեի միայն—Գորեսալի, բայց ընաւ չէի խօսել հետը, աւելին կ'ասեմ, չէի համարձակուում խօսել, այն սաստիճան դատն էր նրա հայեացքը, չոր ու ներվային իր շարժումները։

Գորեսալին կանգնած էր կողքին երևի վաղուց և ինձ պէս դիտում էր ծովն ու երազումս Երիտասարդ էր, 25—26 տարեկան, բայց արդէ հիւսիստով քառուած և ոտներն անզոր էին մտնը շղթաները կրել, ուստի նա քայլելիս երկու ձեռքով միշտ բարձրացնում էր և անցնում կիսախաւար միջանցքով, որպէս սուտեր։

Գլուխը լուսամուտի եզրին յենած, նա նայում էր հեռուն, երազում աչքերով ու ես ծովը մտաւացած, խորհում էի այս գոթաւա երիտասարդի ճակատագրի վրայ։ Թուստաստանի խորքերից Կողկաս էր նետակն արհաւանդիչ ու համարձակ խառնածքով այդ երիտասարդը, անծանօթ երկրում իր բախտը փորձելու Փորձը՝ փորձանք էր դարձել, մեծ քաղցրում մի ահաբեկումի առաջ բերած խուճաղի մէջ բռնել էր նա, որպէս մեղսակից և բանդ նետաւը։ Անագաստան և անգործ վիճակը ծառայել էր որպէս շնչած յանցանքը կտորից գործնող պարագայ և բաղաբապահ հրձարմիտ ու սարկահոգի ոստիկանի վկայութիւնը, որպէս անծխաւի սպացոյց և պաշտենական վրէժխնդրութեան ու դատական անասնձ ցինիզմի այդ օրերում, գոթախտ երիտասարդը գատապարուել էր տասնհինգ տարւայ աստճանակիր աշխատանքի երբ ահաբեկիչ։

Ցեր Անասու, ի՛նչ զարհուրելի, ամենակուշ կոնտօս եղաւ ուստական անպաուղ շարժումը լայնածաւալ կայսրութեան այսքան գուռակների համար։ Ո՞վ բանդ է ընկել այդ օրերում, նա միայն գիտէ, բանի մի իսկական յանցաւորների, (նոյնիսկ կառավարական սեսակետով յանցաւոր) կողքին որքան շատ էին միանգամայն անծեղները, որոնք զո՞հ գնացնում յաղթական բեակցիայի կոյը ու բուժի կատաղութեանը։

Կրանցից մէկն էր այս գոթախտ Գորեսալին...

— Ա՛ն կենաց, կրկնեց նա, կը մեռնեմ, կը մեռնեմ, կը մեռնեմ... նշուրած կենաց...

— Ընկեր, ասացի կարեկցութեամբ, ինչու այնքան յուսահատուկ երբ զուք գեռ այսքան երիտասարդ էր, երբ բանակաւորութիւնն ու առողջ արամբարանութիւնը անզոր դատնան մեր գառն գոյութեանը յենակէտ լինել, պէտք է յետին յոյս ու սփոփանք փնտրելը գիպուածի մէջ։ Երբէք չպէտք է դագարել յուսալուց, յաճախ գիպուածը ամենազոր է և իսկական փրկիչ, սովորեցէք համբերել։

— Բռնեցէք այս ձեռքը և այն ժամանակ կը դագարէք այդպէս խօսել, ասաց չոր, գրեթէ թշնամական

շեշտով իր վտիտ ձեռքը ինձ մեկնելով Այրում եմ, այրում եմ, շարունակեց նա բէջ յետոյ, կարծու՛մ էք դիմէ, որ այս աւերձ մարմինը տասնհինգ տարի կը դիմանայ այս կիզիչ բոցերին, որ ինձ լսփում են. և ինչու՞ համար Աստուծ իմ:

Նրա աչքերը փայլատակեցին մի վառ կրակով և ես գրեթէ արտասուցի խոսքերիս համար:

— Իրեք չէք ըմբռնի, սասց նա, աւելի ցասկոտ շեշտով, բայց ուժգին հազը խեղդեց նրա ձայնը, շՆՐԹՈՆՆԵՐԵՐ Ծանկեցին արևուով, նա թքեց հեռու կարմիր հեղուկը ու շարունակեց. ոչ որ չի ըմբռնի թէ ինչ տեսի և քսանակեց տարեկան երիտասարդի սաներին այս Ծանր շղթաները և Թիկունքին պատան, կարգացել էք Անդրեւի «Ես թմ մահապարանների պատմութիւնը», հաստացնում եմ ձեզ... ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, այս ինչ և բացահայտեց նա յանկարծ, յարակ պարտանջ ձգեց առաջ դէպի լուսամուտը: Վտիտ իրանը բարձրացաւ կործես, երկաթէ վանդակներից զուրս կախուելու համար և ես տեսայ այդ հիւսնած, այդ մեռելային գեմերի, այդ խորն ընկած աչքերի մէջ այնքան բըքչութիւն, այնքան մեզմ գուրգուրանք: Գործաւին զուրս էր նայում, դէպի ծովը, բերանաբաց, հեռուով, ժպտուն, գրեթէ երջանիկ:

Նայեցի դէպի ծովը. լողացող կանաչ էին զուրս եկել շրիք. նրանց մարմինները թրթռում էին արևի

տաք շողերի տակ և վառաբախտ, հիւանդ երիտասարդը տմեն ինչ մտացած՝ անգամ իր մտաբան մահը, ապրում էր իր ուեղի, իր փշուած կեանքի մի գերագոյն գեղեցիկ վայրկեանը:

ՏԱՐԱԳԻՐ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ա Թ Ի Ի Ն

«Երասուկի խմբագրութիւնը ստացել է՝
 Հնկ-Բոկլ՝ 8. Վ. Արգարից 60 Ժրանկ, Ժիմէլի՝ Գ. Վ. Էմանսից 30, Տրայիցով՝ Արմենակից 20, Գամիր՝ Ա. Սերբերեանից 20, Կարուշի՝ Վ. Ղազարեանից 40 Ժր.: Գուճար 170 Ժրանկ:

Ա Ձ Դ

Խնգրում ենք մեր բոլոր բաժանորդներէրց և գործակալներէրց, որ շտապեցնեն 1914-ի բաժանորդագրութիւնը, այլապէս պիտի դադարեցնենք թիւթիթի առաքումը — անգամ անհաս ընկերներին: Ն 1-ր չենք ուզարկում ց՛որդ շարժանագրած բաժանորդներին:

Բաժանորդագրութիւնը բացարձակ պէտք է կանխիկ և ԅայտնում ենք ի գիտութիւն գործակալներին, որ Ն 1-ից սկսած դադարեցնեն հաստագրածը: Այդ առթիւ կզան ու լինելիք բոլոր գիժմաները անկատար պիտի մնան:

Խնգրում է նոր հասցեի հետ ուզարկել նաև հինը: Հասցեների փոփոխութիւնը չքի է:

ԿՐՕՇԱԿԻ ԽՐԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա Ր Ր Ա Ն Ա Յ Ա Ն Ի Կ Ե Ա Ն

Ինհրանում դաւաճան ձեռքով սպանւել է մեր ինտելիգենտ և լուսագոյն երիտասարդներից մինը՝ Արշալույս Անկիւնան: Հարւածը՝ անսպասելի տմենքի համար՝ խոր ցաւ ու յուզումը է առաջացրել ամբողջ հայ հասարակութեան մէջ, ինչպէս վկայում է մեր ընկերող համար սարբած փառաշք թաղումը: Վաս յո՛ւժեղը հանգիստ չեն մնում. Եղբարիտուութեան մաքուր օրերից, «Դաշնակցութեան» ձեռքով կատարւած մեծ ծակաժարաններից յետոյ՝ վրայ է հասել ուղեւորային ու լքման մի շրջան, ուր տմեն սեսակ մութ սիպեր են հրապարակ դալիս և իրենց դաւաճան արարներով — շանամ, թալան, սպանութիւն — ձգում են անարգել, ցեեոտակ երեկայ հերոսական կռիւների և ընկած ուղիկների յիշատակը:

Այժման հանգիստուր վայրկեանին, երբ թիւրքահայ ժողովուրդը և նրա հետ ամբողջ հայ ազգը սպասում են անձկութեամբ հայկական դորդեան հանգոյցի՝ լուծումին, զեռ վիտում են մեր դժբախտ իրակամութեան մէջ — Կարսկատան, Թիւրքիս, Կովկաս — ցեղի անարգանքը ներկայացնող հերոսներ, որ հակաաւորդութեան մի անբուժելի ախտով բռնւած, շարունակում են երսոխուել հակաաւանդական գուեւր ու ոճիրներ: Թթիթիտու, լրբենի մանուկներ են հրապարակ գալիս մի յայտնի մամուլի մէջ, որ մէկ հարւածով ընկում են Կաթմեկերպութեան անցնալը և դաւաճան են հաշկում նրան՝ հայ դասին ու ժողովրդին:

Դարգար չկա՛յ այդ սիւղջոր խուճախ համար, չկա՛յ և վայրկեանի ընտրութեան մահագործութիւն, բայց թո՛ղ շոճուան նրանք, որ հայ ժողովրդի պայքարը վերող և հայ մթնոլորտի մաքրութեան համար նախանշանդիր ուժերը արամագիր չեն անվերջ համակերպելու այդ անդադրում ու ամարդի յարձակութիւնների առջև: Եթէ նոյնիկ Կաթմեկերպութիւնը արհամարհէ փորձողի հակաաւորդներին — ինչպէս արել է յաճախ — առաջ կը գայ վերջի վերջու մի հոտուք, որ կու՛զ արմատական միջոցներով մաքրել որդերը, ցամաքեցնել հայկական Խահիճը: Ըտտ էլ հաճենի չէ՛ քարոզել շարունակ բոլոր տարրերի համերաշխութիւն համազային առուպող գառի շուրջը և փոխարենը սասնաւ տմեն որ քարայներ նայպիտի տարրերից, որոնց անազագոյն արատը իրենց մտաւոր ու բարոյական ոչնչութիւնն է և որոնցից հայ ժողովուրդը ու հայ պայքարը քնու երբէք չա՛Տ չեն ունենար:

Մեզ հասած սեղեկութիւններից երևում է, որ ընկեր Յըշույտի սպանութիւնը անհասական հանգամանք չունի Գործը պիտի քննւի ամենայն ինամբով և շարագործի մեղաակիցները մեկնացան պիտի հրապարակ դան «Դաշնակցութեան» ազգւ: